

TÜRK TARİHİ ARAşTIRMACISI OLARAK A. N. BERNşTAM VE ESERLERİ

Yrd. Doç. Dr. Cengiz BUYAR

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Tarih Bölümü

cengizbuyar@gmail.com

Öz

Aleksandr Natanoviç Bernřtam (1 Ekim 1910 - 10 Aralık 1956), Türkistan ve Türk halkları tarihi üzerine çok sayıda araştırmalar yapmış ve eserler yazmış etnograf, arkeolog ve şarkiyatçı bir bilgidir. Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Kırgızlar üzerine önemli çalışmaları bulunmaktadır. 1933-1956 yılları arasında Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'da tarihî âbideleri tespit seyahatleri, yazılı kaynak araştırmaları, kazı çalışmaları ve mimarî abideler üzerine incelemeler yaparak Orta Asya Türk tarihinin M.Ö. 2. binden M.S. 15. yüzyıla kadarki değişik meseleleri hakkında mühim çalışmaları ortaya koymuştur. Ortaya koyduğu bu çalışmaları günümüze kadar ehemmiyetini muhafaza etmektedir. Bununla birlikte bilim dünyasında eserleri gerektiği kadar bilinmemektedir. Bunun temel sebepleri arasında çalışmalarında, o dönem Sovyet rejiminin ideolojik yaklaşımlarına karşı tezler ortaya koyması, çalışmalarının mühim kısmını 2. Dünya savaşı yıllarında yayımlaması gibi sebepler gelmektedir. Başlıca eserleri arasında *Hun Tarihi Denemesi* (Oçerk İstorii Gunnov), 6.-8. *Yüzyıllarda Orhon Yenisey Türklerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı* (Sotsialno-ekonomičeskiy stroy orhono-yeniseyskih tyurok 6-8 vekov), *Kuzey Kırgızistan Arkeoloji Notları* (Arheologičeskiy oçerk Severnoy Kirgizii), *Talas Vadisi'nin Antik Âbideleri* (Pamyatniki starını Talasskoy dolını), *Yedisu Arkeolojik Keşif Seferi. Çüy Vadisi* (Trudı Semireçenskoy arheologičeskiy ekspeditsii. Çuyskaya Dolina), *Kenkol Kurganları* (Kenkolskiy Mogilnik), *Kuzey Kırgızistan Arkeolojisi Denemesi* (Arheologičeskiy oçerk Severnoy Kirgizii), *Talas Vadisinin Tarihi Eserleri. Tarihi-Arkeolojik Deneme* (Pamyatniki starını Talasskoy dolını. İstoriko-arheologičeskiy oçerk), *Kırgızistan'ın Mimarî Anıtları* (Arhitekturnıye pamyatniki Kirgizii) gelmektedir. Bu çalışmada A. N. Bernřtam'ın hayatı, ilmi şahsiyeti ortaya konulmaya çalışılacak, eserleri üzerine değerlendirmeler yapılacak ve eserlerinin bibliyografyası verilecektir.

Anahtar Kelimeler: A. N. Bernştam, Türk, Türkistan, Kırgız, Arkeoloji, Orta Asya

A. N. BERNŠTAM AS A TURKIC HISTORY RESEARCHER AND HIS WORKS

Abstract

Aleksandr Natanovich Bernshtam (01 October 1910 – 10 December 1956) is ethnographer, archeologist and orientalist who has done lots of research and wrote so many books on the history of Turkestan and the Turkish folks. He also has significant works on Hun, Gokturk, Uighur, and Kyrgyz. He he has put forth important studies on various issues about Central Asian Turkish history from BC 2000 up to 15th century, by making travels ,between the years 1933-1956, to determine historical monuments in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Tajikistan and doing research on written sources, excavations and researches on architectural monuments. These studies still maintains its importance nowadays. However, his works aren't well known by the world of science. Among the basic reasons for being so, his putting forward the thesis against the Soviet regime's ideological approach on that period in his studies and publishing important part of his works during World War 2. plays an important role. Between His Major works we can mention *Hun Historic Essay* (Oçerk istorii Gunnov), 6.-8'th century *Orhon Yenisei Socio-Economic Structure of Turkish people* (Sotsialno - ekonomičeskiy stroy orhono - yeniseyskih tyurok 6-8 vekov), *North Kyrgyzstan Archaeological Notes* (Arheologičeskiy Oçerk Severnoy Kirgizi), *The ancient monuments of the Talas valley*

(Pamyatniki starını Talasskoy dolını), *Yedisu Archaeological Discovery expedition. Chuy valley* (Trudy Semirechenskoy arheologicheskoy ekspeditsii. Chuyskaya Dolina), *Kenkol Kurgans* (Kenkolskiy Mogilnik), *North Kyrgyzstan Archaeology Essay* (Arheologičeskiy Oчерk Severnoy Kirgizi), *The Historical Monuments of Talas valley. Historical – archaeological essay* (Pamyatniki starını Talasskoy dolını. İstoriko-arheologicheskii oчерk), *Kyrgyzstan Architectural Monuments* (Arhitekturniye pamyatniki Kirgizii). In this study, A. N Bernshtam's life, his scientific personalitiy will be tried to put forward, an evaluation of his studies will be made and a bibliography of his works will be given.

Keywords: A. N. Bernshtam, Türk, Türkistan, Kyrgyz, Arceology, Central Asia

Giriş

Çalışmanın konusunu teşkil eden A. N. Bernştam'ın, Rus Türkolojisindeki önemli isimlerden biri olması sebebiyle, onun yetişmesine tesir eden geleneği, çalışmalarına referans olan eserlerin ortaya çıktığı tarihî arka planı bilmek ve anlamak için, Rusya'daki Türkoloji çalışmalarının ana çizgileriyle gelişimini bilmek gerekir. Türkoloji çalışmalarının 18. yüzyılda, bilhassa Petr I döneminden itibaren Rusya'da temellerinin atılmaya başlandığı görülür. Şarkiyat araştırmaları çerçevesinde Türk dilinin ve lehçelerinin öğrenilmesi, öğretilmesi ve incelenmesi çalışmalarıyla başlayan süreç daha sonra tarih, etnogenez, etnografya, folklor, coğrafya, askerî, siyasî ve sosyo-kültürel alanları da içine almıştır. Bu anlamda Türkoloji Rusya'da Türk halklarıyla ilgili hemen bütün konuları inceleyen bir saha haline gelmiştir. Şüphesiz ki bunun siyasî, askerî ve ekonomik nedenleri vardır.

Petr I'in 1724-1725 yıllarında Bilimler Akademisi'ni kurmasıyla birlikte Türkoloji çalışmaları yeni bir aşamaya geçer. Bilhassa Sankt-Peterburg, Moskva ve Kazan'daki üniversitelerde Türkoloji araştırmaları yapan bölümler açılır. Rusya'da 18. yüzyılda başlayan Türkoloji çalışmaları yaklaşık yüz yıl sonra neticelerini vermeye başlar. 19. yüzyılda L. Z. Budagov (1812-1878), V. V. Grigoryev (1816-1881), N. İ. İlminskiy (1822-1891), V. V. Radlov (1837-1918), N. P. Ostroumov (1846-1930), V. D. Smirnov (1846-1922), N. A. Aristov (1847-?), N. E. Efimov (1858-1918), N. F. Katanov (1862-1922), E. K. Pekarskiy (1858-1934), P. M. Melioranskiy (1868-1906), V. V. Bartold (1869-1930), N. İ. Aşmarin (1870-1933), V. A. Gordlevskiy (1876-1956), S. E. Malov (1880-1957), A. N. Samayloviç (1880-1938) gibi Türkoloji sahasında otorite olan, klasik eserler veren yüzlerce Türkolog yetişir.

Sovyetler Birliği'nin kurulması ile birlikte Çarlık Rusya'sında kurumsallaşmasını tamamlayan Türkoloji araştırmaları eski geleneğin devamı, yeni rejimin ideolojik çizgileri doğrultusunda daha da yaygınlaştırılmıştır. 1970'lere gelindiğinde Rusya Türkologları ve eserleriyle ilgili rehber kitaplar hazırlanması ihtiyacı doğar (bkz. Kononov, 1974, 1989;

Miliband, 1975). İlerleyen süreçte bu sahaya hasredilen *Tyurkologiçeskiy Sbornik*, *Sovyetskaya Tyurkologiya*, *Turcologica* gibi çok sayıda bilimsel dergi de yayınlanmaya başlanacaktır (Konuyla ilgili olarak bkz. Kononov, 1969; Eren 1998; Buran, 2009: 430-444; Kutalmış, 2014: 193-198; SBD, 2004).

A. N. Bernştam böyle bir birikim ve geleneğin içerisinde çıkan bir bilim insanıdır. A. N. Bernştam'ın hayatı ile ilgili kısa biyografi bilgilerini bulmak mümkün olmakla birlikte (bkz. Miliband, 1975: 76-77; Dljenskaya 2011: 162; Eren, 1998: 114-115; Kolesnikov-Kamalov 2011: 35)¹ onun hayatı ve eserleri hakkında nispeten etraflı bilgi veren çalışmalar birkaç taneyi geçmez. Bu durum A. N. Bernştam'ın 1951 yılında yayınlanan *Hun Tarihi Denemesi* eseri sonrası dönemin ideolojisinin tarih tezlerine, karşı tezler ortaya koyması sebebiyle ona tavır alınmasının bir neticesidir. Buna karşın Türk tarihi ile ilgili ortaya koyduğu ikiyüze yakın çalışma onun bilhassa Orta Asya Türk tarihini araştıranlar için ne kadar önemli olduğunun anlaşılması bakımından dikkate değerdir. Ayrıca yayımlanan çalışmalarının yanında çok sayıda makale ve kitap çalışması da yayınlanmadan kalmıştır.

1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Aleksandr Natanoviç Bernştam 1 Ekim 1910 tarihinde Kırım yakınlarında, Karadeniz ile Azak denizinin birleştiği yerde bulunan tarihî bir liman şehri olan Kerç'te² doğmuştur. 1905 ve 1917 yıllarında Rusya'daki iç mücadelelere katılan ve Bolşeviklerin yanında mücadele veren babası Natan (Nuta) Bernştam, Kızıl Ordu'nun Kırım'ı ele geçirme operasyonu esnasında yaralanmış ve ölmüştür. (Alyokşin, 2010: 9; Tolstov, 1957: 178; Nekrolog, 1957: 289). Annesi Şeyndel Bernştam, bir kuyumcu ustasının kızı olup Kerç'teki bir konserve fabrikasında muhasebeci olarak çalışmıştır. Aile olarak, Rusya'nın o zamanlar Herson eyaleti³ olarak adlandırılan bölgesinde Lev kasabasında yaşayan, çiftçilikle uğraşan Yahudi bir sülaleye mensupturlar. Aile 1917 yılında Sivastopol'a göç etmiş ve Aleksandr Bernştam burada 8 numaralı okulda eğitimine başlamıştır. 17 Haziran 1927 yılında ilköğrenimini başarılı bir şekilde tamamlamıştır (Alyokşin, 2010: 9).

¹ Rusya Türkologları ile ilgili en önde gelen çalışmalardan biri: A. N. Kononov, *Biobibliografiçeskiy Slovar' Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period*, Moskva 1974, İkinci Baskı 1989'dur. Çalışmada her ne kadar Eylül devrimi öncesi Türkologlar yer alsa da devrim sonrası çalışma yapmış çok sayıda Türkolog da yer almaktadır. Buna rağmen kitapta A. N. Bernştam'ın yer almaması ilgi çeken bir durumdur.

² Kerç: Kırım Türkçesinde Kerç, Ukraynaca Керч, eski Rusça'da *Кърчевъ*, Yunanca'da Παντικάπαιον) olarak geçer. Dünyanın en eski şehirlerinden biridir. Tarihi M.Ö. VII. yüzyıla kadar gider.

³ Herson Eyaleti, 1803 yılında Aleksandr I'in 15 Mayıs, Nu:20760 emri ile bölge merkezinin Nikolayev'den Herson'a değiştirilmesi ile kurulmuş ve 1922 yılına kadar idarî yönetim birimi olarak varlığı devam eden eyalettir. Bugünkü Ukrayna'nın güney kısmı, Kırım'ın kuzeyindeki bölgedir.

Ortaokulda okurken 15 yaşında, 9 Mart 1925 tarihinde Sivastopol'daki bölge müzesinde akşamları çalışmaya başlamıştır. Daha ortaokulda dönemin meşhur arkeologlarından N. İ. Repnikov tarafından Kırım'da yapılan kazılara katılmıştır. Bu arkeolojik çalışmalar onun bu doğrultuda geleceğinin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. 1926 yılında genç bir müze çalışanı olarak Kırım'daki mağaralar üzerine yapılan araştırma seferine katılır. 1927 yılında da Kerçen Arkeoloji Konferansı'na katılır (Alyokşin, 2010: 9).

A. N. Bernştam, 1928 yılında Leningrad Devlet Üniversitesi'nin Coğrafya Fakültesi Etnografya Bölümü'nü kazanır. Kısa bir süre sonra üniversitede sosyal bilimler alanında yeni yapılanma olur ve o, Tarih ve Dil Enstitüsü'ne aktarılır (Leningradskiy Gosudarstvennyy universitet, İstoriko-lingvistiçeskiy institut). Eğitimine burada devam eder (Nekrolog, 1957: 289; Alyokşin, 2010: 10). Üniversite yıllarından itibaren aktif bir şekilde araştırma faaliyetlerine katılır. Daha önce müze organize işleri ve Kırım Tatarlarının etnografisi üzerine incelemeler yapan Bernştam, üniversite yıllarında, Sovyet Bölge Araştırmaları Hareketi ile birlikte çalışmaya başlamış ve 1930 yılında öğrenci iken Bölge Araştırmaları Leningrad Bölge Bürosunun yönetim kurulu (prezidium) üyesi olarak seçilir. Burada görev alan öğrencileri başarılı bir şekilde yönetir. İçerisinde bulunduğu faaliyetler onun etnografya çalışmalarını yakından takip etmesini, çalışma metotlarını öğrenmesini, alanla ilgili çalışmalarda organize etme kabiliyetinin gelişmesini ve tecrübe kazanmasını sağlar (Tolstov, 1957: 178).

Leningrad Üniversitesi'nde eğitimine devam ederken 1930 yılında *Maddî Kültür Tarihi Devlet Akademisi'ne (GAİMK: Gosudarstvennaya Akademiya İstorii Materialnoy Kulturi, Sankt-Peterburg)* araştırma görevlisi olarak alınan Bernştam, aynı yıl Orta Asya'ya gitmek ve Aşkabat'tan Kızıl Arvat'a kadarki bölgedeki kolhoz yapılanmaları üzerine incelemeler yapmak üzere 2,5 aylık bir proje teklifi verir. Projenin kabulünden sonra çalışmalarını yürütmek üzere Türkmenistan'a gider. 25 Mayıs 1930'da çalışmalarına başlar. Burada Türkmenlerin yaşadıkları yerler, kültürleri ve dilleri üzerine incelemelerde bulunur. Bu seyahat onun Orta Asya Türk halklarının etnogenez meseleleri üzerine ilgilenmesinin başlangıcını teşkil eder (Alyokşin, 2010: 12).

İlk çalışması 1929 yılında yayınlanan *Bölge Müzelerinde Arkeoloji Bölümlerinin Kurulma Usûlleri Üzerine (K metodike postroyeniya arheologičeskih otdelov v krayevedçeskih muzeyah)*'dir (Nekrolog, 1957: 289)⁴. Daha sonra *Jilişçe Kırımskogo Predgorya. Opit sotsiologičeskogo o analiza* (1931) adlı çalışması yayımlanır. Üniversite

⁴ Tolstov sehven ilk yayımlanan çalışmasının *Jilişçe Kırımskogo Predgorya. Opit sotsiologičeskogo o analiza* (1931) olduğunu ifade eder.

yıllarında etnografik araştırmalar ve pratik yapmak gayesiyle Türkmenistan'a gitmesi onun âdeta ilmî hayatının bundan sonraki yolunu belirler. Burada yaptığı tatbikî çalışmaların neticesinde *Turkmenskiy rod i kolhozi* [Türkmen Boyu ve Kolhozlar] (1932) adlı çalışmasını yayımlar (Tolstov, 1957: 178). Böylece Bernştam'ın 25 yıl sürecek bilimsel çalışma hayatındaki temel çalışma alanı *Orta ve Merkezi Asya tarihi, arkeolojisi ve konargöçer halklarının tarihi* olacaktır (Nekrolog, 1957: 289).

1931 yılında Leningrad Devlet Üniversitesi Tarih-Linguistik Enstitüsü'n bitiren A. N. Bernştam aynı yıl, 1930 yılında görev yapmaya başladığı *Maddî Kültür Tarihi Devlet Akademisi'*nde *aspiranturaya* (doktora) başlar. S. N. Bıkovskiy ve S. E. Malov danışmanı olarak atanırlar. Doktora yıllarında gerek danışmalarından gerekse o dönemin A. N. Samoyloviç gibi ileri gelen hocalarından arkeoloji, dil ve eski Türk yazıtları üzerine dersler alır. 1933 yılında Orta Asya'ya (Yedisu, Frunze ve Taşkent) arkeolojik, etnografik incelemeler yapmak üzere sefer yapar (Alyokşin, 2010: 12).

1931-1934 yılları arasında *Maddî Kültür Tarihi Devlet Akademisi'*nde araştırma görevlisi ve doktora ğrencisi olan A. N. Bernştam daha sonra burada hayatının sonuna kadar kıdemli araştırmacı olarak çalışır. Bununla birlikte 1930'lu yıllardaki hararetili siyasi gelişmeleri yakından takip eder ve sosyalist sistem lehinde çok sayıda popüler yazı da kaleme alır (Tolstov, 1957: 178; Nekrolog, 1957: 289). Bunun yanında konargöçerlerin ve Orta Asya halklarının tarihini Marksist-Leninist yaklaşımlar doğrultusunda değerlendirme ve yorumlama gayretleri içerisine girer (Nekrolog, 1957: 289-290).

1935 yılı Nisan ayında 6.-8. *Yüzyıllarda Türk Toplumunun Sosyo-Ekonomik Yapısı. Moğolistan'daki Türkler* (Sotsialno-ekonomiçeskiy stroy drevneturyetskogo obşcestva VI-VIII vv. n. e. Turki v Mongolii) adlı kandidatlık⁵ çalışmasını başarılı bir şekilde savunur. Bu çalışması 1946 yılında 6.-8. *Yüzyıllarda Orhon Yenisey Türklerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı* (Sotsialno-ekonomiçeskiy stroy orhono-yeniseyskih tyurok 6-8 vekov) adıyla yayınlanır. Bernştam, Türklerin kökeni, boyları, siyasi, sosyal ve ekonomik yapıları, yerleşim bölgeleri ile ilgili araştırmalarını kandidatlık sonrasında da devam ettirir. (Zadneprovskiy, 1960: 5-8; Taşbayeva, 1997: 6). Kırđızistan ve Kazakistan'ın eskiçağlarına dair araştırmaların temelini A. N. Bernştam'ın attığı, onun bölgenin tarihine dair o güne kadar ki birçok problemleri konuları aydınlattığı, bölge tarihiyle ilgili yeni teoriler ortaya koyduğu ifade edilebilir. Tabii ki

⁵ Türkiye sisteminde doktora derecesine eştir. Ancak Rus sisteminde magistratura (yüksek lisans), aspirantura (doktora), kandidatlık (doktora) tezi daha sonra akademik kadro unvanları ve en üst unvan olarak doktora derecesi gelir. Doktor unvanını almak için ikinci bir tez hazırlamak ve savunmak gerekir. Doçentlik ve Profsrlk kadro unvanlarıdır. Doktor en üst unvandır.

bu tarz çalışmalarının başında onun doktora tezi gelmektedir. Bu tezde bölgede hâkimiyet sürmüş Türklerin sosyal, kültürel ve etnik yapıları, boy ilişkileri, yazıları üzerine mevcut olan birçok problem etraflı bir şekilde ele alınmış ve çalışmada bu alanla ilgili mühim problemler açıklığa kavuşturulmuştur (Tolstov, 1957: 179).

Kandidatlık tezini savunmasının ardından Bernştam, 1935 yılında SSCB Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nde (Institutu vostokovedeniya AN SSSR) doktora başlar. Tez konusu "İstoriya tyurkskih plemen i narodov" olarak kabul edilir. Ancak bu yıllarda Sovyetler Birliği'nde kolektivizasyon çalışmaları neticesinde ortaya çıkan tartışma ve çatışma ortamında, rejim ideolojisinden farklı düşünelere karşı uyguladığı *repressiya* yani baskılardan geniş bilim çevreleri de etkilenir ve 1937 yılında Bernştam'ın danışmanı olan A. K. Bıkovskiy kurşuna dizilir. Ardından onun öğrencilerine karşı da baskılar uygulanmaya başlanır. Bernştam'ın savunması tamamlanmış olan kandidatlık tezi tekrar kontrol edilmek üzere yeni bir komisyona havale edilir. Hocası aleyhinde tanıklık yapması için uzun süre baskı yapılır, Maddi Kültür Tarihi Enstitüsü'ndeki görevinden alınır. Hakkında soruşturma başlatılır. Bir yıl sonra 1938 yılında soruşturma sonlandırılır, 1939 yılında görevine iade edilir ve kandidatlık tezi tekrar onaylanır. 1940 yılında Leningrad Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesinde doçent olur. 1941 yılında Maddi Kültür Tarihi Enstitüsü bilim heyetine dâhil edilir. A. N. Bernştam, yaşadığı bu sıkıntılı süreçte bilimsel çalışmalarını yapmaktan ve arkeolojik seferlerini devam ettirmekten geri kalmamıştır (Alyokşin, 2010: 13-14).

Tez çalışmaları için hazırlıkları ve doktora çalışmasıyla birlikte Orta Asya Türk halklarının etnogenez meseleleriyle ilgili konular üzerine yoğunlaşan Bernştam, kaynakların yetersizliği karşısında etnografik ve arkeolojik kaynaklara başvurur. Türklerin kökeniyle ilgili yaptığı incelemeler onu Hun tarihini araştırmaya yönlendirir. Yaptığı araştırmalar açık bir şekilde Hunların Orta Asya Türklerinin selefleri olduğunu ortaya koyar. Hun tarihini derinlemesine araştırması, metodolojik olarak Orta Asya tarihini bir bütün olarak ele almasına, Türk halklarının tarihiyle ilgili birçok problemi de çözmesine yardımcı olur. Çünkü Türk halklarının tarihiyle ilgili birçok mesele Hunlarla ilişkiliydi. Bu araştırmalar sonunda *Oçerk İstorii Gunnov* (Hun Tarihi Denemesi) adlı eseri kaleme alır, bu çalışma 1951 yılında yayınlanmıştır. (Zadneprovskiy, 1960: 5-6; Taşbayeva, 1997: 6).

1933 yılından itibaren Bernşam'ın Orta Asya arkeolojisi ile ilgilenmeye başladığı görülür. Bölgede bulunan çok sayıda araştırılmamış abidelerin ve arkeolojik kazı yapılması gereken yerlerin varlığını tespit etmesi bunun temel sebebini teşkil eder. Kazakistan, Kırgızistan dağları ve bozkırlarındaki arkeolojik yerleri incelemek ve kazı yapmak için aynı yıl Maddi Kültür Tarihi Devlet Akademisi (GAİMK) tarafından Orta Asya'ya gönderilir. Bu bilimsel araştırma seferi esnasında Kazakistan'ın güneyi, Çüy ve Talas vadilerini, tarihi şehir kalıntılarını, Frunze, Cambul ve Semerkand'da bulunan arkeolojik buluntuları inceler. Ermitaj Müzesi Doğu Bölümü'nün talebi üzerine Yedisu bölgesinde yaşamış Türklere ait (VI.-VIII. yüzyıl) arkeolojik malzemeleri de toplar. 1936 yılında Yedisu bölgesi merkez olmak üzere büyük bir kazı çalışması başlatır. Bu kazı heyetinin başkanlığını kendisi yürütür. Bernşam bu çalışmayla birlikte Orta Asya'nın genelinde olmak üzere başta Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Pamir bölgesinde yirmi yılı aşkın bir süre boyunca başta kazı çalışmaları olmak üzere tarih, etnografya ve sosyo-kültür araştırmaları yapar. Aynı zamanda bu ülkelerdeki yerli kurumlarla da sıkı işbirliği yaparak bölgede bu alanlarda bilim insanlarının yetişmesine katkı sağlar (Tolstov, 1957: 179; Taşbayeva, 1997: 7).

1936 yılındaki kazı çalışmalarında Kazak bilim insanları ile birlikte Talas vadisinin Kazakistan sınırlarında kalan bölgeleri ve tarihi şehir Taraz'ın kalıntılarını inceler. 1938-1939 yıllarında düzenlediği Yedisu Bilimsel Keşif Seferi'nde aynı bölgelere ilaveten Isık Göl çevresi, Talas ırmağının yukarı kısımları, Kenkol Kurganı, Kazakistan'daki Berkkara, Kargalı,

Cuvan Töbe gibi yerlerde kazılar yapar. Bölgedeki maddî abideleri kayıt altına alır. Bu dönemde eş zamanlı olarak farklı ekiplerle kazılar yapar. (Taşbayeva, 1997: 7).

A. N. Bernştam 1938 yılındaki kazılar esnasında Burana'daki minare etrafında incelemeler yaparken. (Sağda ayakta duran) (Alyokşin, 2010: 15)

A. N. Bernştam, bu kazı seferleri neticesinde o zamana kadar yapılan en geniş kazıları yapmış, bölgenin dönemlere göre gelişim tarihini aydınlatacak çok sayıda arkeolojik eser ortaya çıkarmıştır. Bütün bunları *Arheologičeskiy oçerk Severnoy Kirgizii* (Kuzey Kırgızistan'ın Arkeoloji Notları, 1941), *Pamyatniki starını Talasskoy dolını* (Talas Vadisi'nin Antik Âbideleri, 1941), *Trudı Semireçenskoy arheologičeskoy ekspeditsii. Çuyskaya Dolina* (Yedisu Arkeolojik Keşif Seferi. Çüy Vadisi, 1950) adlı eserlerinde bilim âleminin istifadesine

sunmuştur. Bunların yanında *Trudi Semireçenskoy arheologičeskoy ekspeditsii. Talasskaya dolina* (Yedisu Arkeolojik Keşif Seferi. Talas Vadisi) adlı eseri ise maalesef yayınlanamadan kalmıştır. (Taşbayeva, 1997: 7). *Arheologičeskij oçerk Severnoy Kirgizii* adlı çalışmada Yedisu bölgesinde devam eden üç yıllık çalışmalar ve bulunan malzemeler ile ilgili geniş analizler yer alır. Bu çalışmayla Çüy bölgesindeki Sak ve Usun dönemi tarihi nispeten aydınlığa kavuşturulmuştur. Bu dönem Bartold'un çalışmalarında kaynak yetersizliğinden dolayı etraflı bir şekilde ele alınmamıştı (Zadneprovskiy, 1960: 5-8).

Çüy vadisini sulamak, dağlardan gelen akarsulardan faydalanmak ve bataklık arazileri kurutmak amacıyla yapılmaya başlanan *Büyük Çüy Kanalı* (Bol'şoy Çuyskiy Kanal) çalışmalarında arkeolojik eserlerin bulunması üzerine bölgedeki çalışmaların arkeologlar nezaretinde yapılmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda 1941 yazında yapılan çalışmalara A. N. Bernştam kazı heyeti başkanı olarak katılmış, 150 kilometrelik kanal kazısı boyunca yüzlerce arkeolojik malzeme bulunmuştur. Bu ve önceki kazılarda bulunan buluntuların bir kısmı A. N. Bernştam'ın 1941 yılında kuracağı Kırgız Tarih Müzesi'nin Tarih Arkeoloji Bölümü'nün temel eserlerini teşkil eder (Taşbayeva, 1997: 7). 1936-1941 yılları arasında Bernştam, Talas, Çüy, İli vadileri, Isık Göl Havzası'ndaki binlerce tarihi eseri ve arkeolojik kazı alanlarını inceler. Aynı anda Taraz, Sarıg, Ak Beşim, Kısımçi ve Çüy Kanalı'ndaki arkeolojik kazıları da yürütür (Zadneprovskiy, 1960: 5-8).

Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı'na dâhil olduğu yıllarda A. N. Bernştam ayağındaki aksaklık sebebiyle cepheye çağrılmaz. 16 Temmuz 1941 tarihinde Maddi Kültür Tarihi Enstitüsü tarafından SSCB Bilimler Akademisi Kazak Şubesi'ne bağlı Frunze'deki (Bişkek) Kırgız Devlet Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde, 13 Ocak 1942 tarihinden 1 Temmuz 1943 yılına kadar öğretim görevlisi olarak görev yapmıştır. Bernştam, savaş yıllarını Kırgızistan'ın başkenti o zamanki adıyla Frunze'de, ağırlıklı olarak Kırgızistan tarihi üzerine araştırmalar yaparak ve Bilimler Akademisi'nin teşkilatlandırılması çalışmalarıyla geçirir. Bu doğrultuda Kırgız SSCB SNK Bilim Heyeti'ni kurar ve 13 Ocak 1942 tarihinde buranın başkan vekili olur. 1943'te açılan SSCB Bilimler Akademisi'nin Kırgızistan Şubesi'nin kuruluş çalışmalarını yürütür ve Dil, Literatür ve Tarih Enstitüsü'nün Tarih Bölümü'nün yöneticiliğini üstlenir (Alyokşin, 2010: 15; Taşbayeva, 1997: 8).

Bernştam bu yıllarda Kazak, Uygur, Türkmen ve Özbek tarihi ile ilgili çalışmalarını devam ettirirken, *İstoriya kirgiz i Kirgizstana s drevneyşih vremen do mongolskogo zavoyevaniya* (Eski Devirlerden Moğol Fetihlerine Kadar Kırgız ve Kırgızistan Tarihi) adlı doktora tezini tamamlayarak 24 Ağustos 1942 yılında Taşkent'te savunmuştur. Bu çalışmada

Kırgızların etnik yapısının bölgede bulunan İran dilli popülasyon ile Altaylardan gelen Türk dilli nüfus ve Merkezî Asya'da bulunan halkların yüzyıllar süren etkileşimi ve karışımı neticesinde şekillendiği tezi ortaya konuyor ve savunuluyordu. Bununla birlikte Bernştam meselenin tamamen açıklığa kavuşturulduğunu savunmamış ve ömrünün sonuna kadar da bu konuyla ilgilenmeye devam etmiştir (Alyokşin, 2010: 16-17).

1944 yılında Merkezî Tanrı Dağları bölgesinde kazı çalışmaları yapmış ve Arpa Vadisi'nde bronz devrine ait gömü yerlerini ortaya çıkarmıştır. 1944-1945 yıllarında Oş bölgesinde, Özgen'deki mimarî eserler ve diğer arkeolojik bölgeler üzerinde çalışmalar yürütmüştür. (Zadneprovskiy, 1960: 5-8; Taşbayeva, 1997: 8; Tolstov, 1957: 179).

Aralık 1945'te Leningrad Devlet Üniversitesi'nde yeniden ders vermeye başlayan A. N. Bernştam'a 17 Mayıs 1947 tarihinde profesörlük unvanı verilmiştir. Burada Türk boyları ve Halkları, Orta Asya Arkeolojisi dersleri vermiştir. Bunun yanında N. G. Gorbunova, S. S. Sorokin, Yu. A. Zadneprovskiy, G. G. Babanskaya, B. A. Gamburg ve S. G. Klyaştorıy gibi bilginlerin yetişmesine de yardımcı olmuş, onlara danışmanlık yapmıştır (Alyokşin, 2010: 17). Bunların haricinde Kırgızistan'dan İ. Kocemberdiyev'in danışmanlığını yapmış, Yu. D. Baruzdin, D. F. Vinnik, A. K. Kibirov ve Kazakistan'dan E. İ. Ageyeva ve K. A. Akişev'in de hocası olmuştur (Alyokşin, 2010: 17).

Bernştam, Kırgızistan'da bilimin gelişmesi için önemli katkılarda bulunmuş ve SSCB Bilimler Akademisi'nin Kırgızistan şubesinin açılmasında, bölge tarihiyle ilgili müzelerin kurulmasında ve yeni araştırmacıların yetiştirilmesinde aktif bir şekilde görev almıştır. Bu faaliyetlerinden dolayı ona 2 Ekim 1945 tarihinde Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti *Bilim Üstün Hizmetkârı* (Zaslujennyıy deyatel' nauki Kirgizskoy SSR) unvanı tevdi edilmiştir. Bunun yanında 28 Şubat 1946 tarihinde Kırgız hükümetinin teklifiyle SSCB Yüksek Kurulu tarafından *Kızıl Bayrak İşçi Nişanı* ve *Üstün Gayret Madalyası* (Orden Trudovogo Krasnogo Znameni) ile taltif edilmiştir (Tolstov, 1957: 179).

Kızıl Bayrak Nişanı
28 Aralık 1920'den itibaren
alanında üstün başarı gösteren
sivil şahıslara verilir.

Üstün Gayret Madalyası
6 Haziran 1945'ten itibaren
alanında üstün gayret veya cesaret gösteren
sivil ve askeri şahıslara verilir.

A. N. Bernştam Kırgızistan'da çalıştığı yıllarda sosyo-kültürel çalışmalara da önem vermiştir. Bölgedeki mimarî eserler, destanlar ve bölgedeki motifler üzerine çalışmalar yapmış ve yapanların çalışmalarının yayımlanmasına yardımcı olmuştur. 1946'yılında *Büyük Manas Destanı'nın Ortaya Çıkış Dönemi* (Epoha voznikoveniya velikogo eposa Manas), 1950 yılında *Kırgızistan'ın Mimari Eserleri* (Arhitekturniye pamyatniki Kirgizii) gibi çalışmaları yayımlamıştır. Bunun yanında ressam Rındin'in Kırgız motifleriyle ilgili çalışmalarının yayımlanmasını da sağlamıştır (Nekrolog, 1957: 290).

II. Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra 1945 yılında Moskova'ya dönen Bernştam, bölgedeki çalışmalarını devam ettirmiştir. 1946, 1947, 1948, 1952 ve 1956 yıllarında Pamir'e seyahatler yapmış ve Kuzey Pamir'de bölgenin tarihî sürecini aydınlatacak pek çok arkeolojik eser bulmuştur. Genel olarak baktığımızda Bernştam, 1938-1940 yılları arasında Yedisu bölgesinde, 1941'de Çüy kanalı kazılarında, 1944-1946 ve 1949 yıllarında Tanrı dağlarında, 1947-1949 yılları arasında güney Kazakistan'da, 1947-1948 yıllarında Pamir-Alay bölgesinde, 1950-1952 yılları arasında Pamir-Fergana bölgelerinde çok sayıda kazı ve araştırma seferleri yapmıştır. 1950 yılında Kırgızistan'ın Celal-Abad bölgesinde bulunan 3000 metre yüksekliğindeki Saymaluu Taş'a gitmiş ve buradaki kaya üstü resimleri incelemiştir (Taşbayeva, 1997: 8).

1951 yılında Hun Tarihi Denemeleri (*Oçerk İstorii Gunnov*) adlı eserinin yayımlanmasından sonraki yıllarda Stalin rejimi kadroları tarafından A. N. Bernştam, tarihte Hunların tarihini ve onların rolünü aşırı derecede ön plana çıkarmak, Pantürkizm propagandası ve konargöçerleri, istilacıları savunmak gibi ideolojik suçlamalara maruz kalmıştır. Bu durum dönemin bilim adamlarını da tedirgin etmiştir. Stalin'in ölümü sonrasında SSCB bilim dünyası üzerindeki bu baskı ortamı nispeten dağılmıştır (Taşbayeva, 1997: 9). Bernştam'ın Pantürkist olarak suçlanması o yıllarda ideolojinin bilimsel çalışmalar üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemli bir durumu arz eder.

1956 yılı yazında Alay ve Pamir bölgelerine araştırma seyahatleri düzenleyen Bernştam, Kasım ayında Kırgızların etnogenezi ile ilgili bir programa katılmak üzere Frunze'ye (Bişkek) gelmiş, burada *Slojenkiye tyurkoyazıçnogo naseleniya Sredney Azii i proishojdeniye kirgizskogo naroda* (Orta Asya'nın Türk Dilli Nüfusunun Şekillenmesi ve Kırgız Halkının Kökeni) adlı sunumunu yapmıştır (Taşbayeva, 1997: 9; Tolstov, 1957: 180).

Bernştam, 1956 yılında yayımlanan ve Kırgız tarihinin daha iyi araştırılması ve incelenmesi noktasında önemli yeri olan *İstorii Kirgizi* adlı çalışmanın redaktörlüğünü

yapmış, aynı zamanda eski ve ortaçağ Kırgızistan tarihiyle ilgili üç bölümün de ortak yazarlığını yapmıştır. Yine o, Kırgız ve Kazak tarihi üzerine yayımlanmış mühim çalışmalar olan *İstorii Kirgizskoy SSR*, *İstorii SSSR* (1939), *İstorii Kazahskoy SSR* (1943, 1949) adlı çalışmaların da yazarları arasında yer almıştır. Bunun yanında Bernştam'ın, Bartold'un *Oçerk istorii Semireçya* (Yedisu Tarihi Denemesi), *Kirgizi* (Kırgızlar) (1943) ve N. Ya. Biçurin'in 1851 yılında Sankt Peterburg'da yayımlanan *Sobraniye svedeniy o narodah obitavşih v Sredney Azii v drevniye vremen* (Eski Devirlerde Orta Asya'da Yaşayan Halklar Hakkındaki Bilgilerin Derlemesi) (1950) adlı eserlerin yeniden yayımlanma çalışmalarında da önemli katkısı olmuştur (Taşbayeva, 1997: 11).

Aleksandr Natanoviç Bernştam (1910-1956)

Bernştam, Orta Asya'nın konargöçer, yerleşik, tarım ve ticaret ile uğraşan halkları arasındaki anlaşılması zor ilişkileri arkeolojik ve yazılı kaynakları kullanarak izah etmeye gayret etmiştir. Bu doğrultuda siyasi tarihin yanında sosyo-kültür tarihi çalışmalarının çok önemli olduğunu anlamış ve bu tarz çalışmalara ağırlık vermiştir. Sovyet bilim dünyasında yerleşmiş konargöçerlerin istilacı, yakıp yıkıcı, kültürleri yok edici tarih yorumlarının, değerlendirmelerinin doğru olmadığını yaptığı çalışmalarla ortaya koymuştur. Konargöçerler ile yerleşik hayatta olan toplumların ve toplulukların aslında daimi bir mücadele değil, ekonomik uğraşlara göre birbirlerinin ihtiyaçlarını karşıladıklarını, bir nevi tabiyatlarına göre iş bölümü yaptıklarını, bölgenin kültürel, medeni gelişmesini birlikte sağladıklarını iddia

etmiştir. Bilhassa bu görüşlerinden dolayı Stalin dönemi bilim çevreleri tarafından şiddetli eleştirilere maruz kalmıştır. Bunların yanında ağırlıklı olarak Marksist tarih anlayışı prensiplerine, kalıplarına göre Orta Asya tarihini değerlendirme gayreti, Kırgızların Yenisey bölgesinden Tanrı dağları bölgesine M.Ö. I. yüzyılın yarısından itibaren göç ettikleri iddiası gibi yaptığı mühim yanlış değerlendirmeler de bulunmaktadır (Zadneprovskiy, 1960: 58). Bütün bunlara rağmen A. N. Bernştam'ın arkeolojik, etnografik malzemelere ve ana kaynaklara dayanarak kaleme almış olduğu çalışmaları günümüz Türk halkları tarihi açısından büyük öneme sahiptir.

Etnograf, tarihçi, arkeolog ve şarkiyatçı olan Aleksandr Natanoviç Bernştam 10 Aralık 1956 tarihinde 46 yaşında Leningrad'da hayata gözlerini yummuştur. Mezarı Sankt-Peterburg'daki Bogoslovsk mezarlığında bulunmaktadır.

2. A. N. Bernştam'ın Katıldığı Önemli Arkeolojik Çalışmaların Listesi

Bernştam'ın çalışmalarının en mühim kısmını yaptığı arkeolojik araştırma ve seferleri ve bunlara dayanarak yazdığı çalışmalar teşkil eder. Bu seferlerin bir kısmında araştırmacı olarak yer almış büyük kısmında da başkan olarak görev yapmıştır. Onun arkeoloji çalışmaları çok geniş bir coğrafyayı kaplar. Kuzeyde *Kara Tau*'dan güneyde *Pamir*'e, doğuda *İli*'den batıda *Yukarı Zarefşan*'a kadarki sahayı içine alır (Nekrolog, 1957: 289). Arkeoloji seferleri bölgelerine ve yıllara göre aşağıda verilmiş olup arkeolojik araştırma ve seferlerle ilgili hülâsa bilgiler de yer almaktadır. Bu bilgiler Dlujnevskaya'nın eserinden aktarılmıştır (Dlujnevskaya, 2011).

2.1. Fergana Arkeoloji Seferi (1930)

B. A. Latnin'in başkanlığını yaptığı 1930 yılı *Fergana Arkeoloji Seferi* çerçevesinde A. N. Bernştam Özbekistan, Türkmenistan ve Kırım'da çalışmalar yapmak üzere görevlendirilmiştir. Bu araştırma seferleri neticesinde çok sayıda malzeme toplamış ve gezdiği bölgelerdeki sosyo-kültür hayatını yansıtan 175 fotoğraf çekmiştir (Nauçnyy arhiv, İnstitut istorii materialnoy kultury Rossiyskoy Akademii Nauk, Foto arhiv (FA), otp. O.278 ve O.279). Bu resimler Türkmen etnolojisi, kültürü, gelenekleri, sosyo-kültür hayatının ortaya konması, araştırılması açısından büyük kıymete sahiptir. Ayrıca Kırım'da çektiği fotoğraflar da bölge için kıymetli birer belge niteliğindedir. Bernştam bu seyahatinin ardından *Turkmenskiy rod i kolhozi* ve *Jilişçe krımskogo predgorya* adlı çalışmalarını yayımlamıştır (Dlujnevskaya, 2011: 130-131).

Fergana arkeoloji seferi çerçevesinde Fergana vadisinde Kokand-Soh, Hakulabad, Üçkurgan, Namangan; Narın nehri vadisinde Kızıl Yar, Üç Kurgan bozkırları (Özbekistan); İsfara nehri vadisinde (Tacikistan) arkeolojik eser ve kazı alanlarının tespiti için çalışmalar yapılmıştır (Dlujnevskaya, 2011: 130-131).

2.2. Baykal-Amur Bölgesi Arkeoloji Seferi (1933)

A. N. Bernştam, K. G. Boltenko'nun başkanlığını yaptığı 1933 yılı *Baykal-Amur Bölgesi Arkeoloji Seferi* çerçevesinde Ermitaj Müzesi Doğu Bölümü için arkeolojik malzeme toplamak üzere Çüy vadisini gezmiş ve incelemelerde bulunmuştur. Seyahat raporu ve sonrası çektiği fotoğraflar arşivdedir. (Bkz. Rapor: Rukopisniy arhiv, F. 2, 1933, D. 244-246; Resimler: Foto arhiv (FA). Otp. O.1394/60-63) (Dlujnevskaya, 2011: 133).

2.3. Kazakistan Arkeoloji Seferleri (1936, 1938, 1939, 1940)

Kazakistan Arkeoloji Seferleri 1936 yılından 1940 yılına kadar devam etmiş ve A. N. Bernştam başkanlığını yapmıştır. 1936 yılında Talas ve İli nehri vadisi, Çüy nehrinin sağ tarafı bölgesindeki arkeolojik eserlerin tespitleri yapılmış, Aysa Bibi ve Babaci Hatun türbeleri incelenmiş, Taraz, Goloveçka ve Koş Töbe'de kazılar yapılmıştır. 1938 ve 1939 yıllarında tarihi Taraz şehri ve Berkkarin kurganlarında kazı çalışmaları yapılmıştır. 1940 yılında ise ortaçağ şehri olan Kasmıçi, Kırgızistan'daki Karagalinka gömü alanlarında kazı çalışmaları sürdürülmüştür. Koylık, Talgar gibi tarihi şehirlerin, İli vadisindeki kurganların etütleri yapılmış ve resimleri çekilmiştir (Dlujnevskaya, 2011: 135).

2.4. Kırgızistan Arkeoloji Seferleri (1938, 1939, 1940)

Kırgızistan Arkeoloji Seferleri 1938 yılında A. N. Bernştam'ın başkanlığında gerçekleştirilmiş olup çalışmalar 1939 ve 1940 yıllarında da devam ettirilmiştir. Çüy vadisi, Büyük ve Küçük Kemin ırmakları vadisi, Isık Göl çevresi incelenmiştir. Krasnaya Reçka, Ak Beşim ve Kenkol kurganlarında kazılar yapılmıştır. Bu kazılar neticesinde çok sayıda arkeolojik eser elde edilmiş ve kazı sonuçlarıyla ilgili yayınlar yapılmıştır (Dlujnevskaya, 2011: 135).

2.5. Çüy Arkeoloji Seferi (1941)

Çüy Arkeoloji Seferi A. N. Bernştam'ın başkanlığında yapılmıştır. Çüy kanalı projesi sebebiyle kanal bölgesindeki arkeolojik eserler incelenmiş, resimler çekilmiş ve 6 tablo hazırlanmıştır (Bkz: FA. Otp. O.1502) (Dlujnevskaya, 2011: 136).

2.6. Tyanşan (Tanrı Dağları) Arkeoloji Seferleri (1944, 1945, 1946, 1949)

Tyanşan (Tanrı Dağları) Arkeoloji Seferleri A. N. Bernştam'ın başkanlığında gerçekleştirilmiş olup 1944, 1945, 1946 ve 1949 yıllarında devam ettirilmiştir. 1944 yılı çalışmalarında genel itibarıyla Kırgızistan'ın güney bölgesinde çalışmalar sürdürülmüştür. Arpa'daki bronz dönemine ait kurganlarda, Burmaçap'taki katakombalarda kazılar yürütülmüştür (Dlujnevskaya, 2011: 137).

1945 yılında Alabuka ırmağı vadisinin Tyanşan=Tanrı dağları kısmında araştırmalar ve Özgen'deki tarihi şehir kalıntılarında kazılar yapılmıştır. 1946 yılında Doğu Fergana, Alay ve Doğu Pamir bölgelerinde araştırmalar yapılmıştır. 1949 yılında ise Isık göl bölgesinde İskit-Usun ve Göktürk dönemi kurganları ve Alabuka'da kazılar yapılmıştır (Dlujnevskaya, 2011: 137).

2.7. Güney Kazakistan Arkeoloji Seferleri (1947, 1948, 1949)

Güney Kazakistan Arkeoloji Seferleri 1947, 1948 ve 1949 yıllarında sürdürülmüş olup A. N. Bernştam bu kazıların başkanlığını yapmıştır. Karatau ile Sırderya arasındaki bölgedeki Çüy nehrinin aşağı kısımları ile Sırderyanın orta kesiminde bulunan Tamdin, Şeknaksay ve Burcar gömü alanlarında kazılar yapılmıştır. Bu kazılar neticesinde çıkarılan arkeolojik malzemeler Alma-Ata'daki Kazakistan Merkez Müzesi'ne verilmiştir (Bunlar için bkz: Bernştam, 1949, 1950, 1951) (Dlujnevskaya, 2011: 139).

2.8. Pamir-Alay Arkeoloji Seferleri (1947, 1948)

Pamir-Alay Arkeoloji Seferleri 1947 ve 1948 yıllarında yapılmış olup A. N. Bernştam'ın başkanlığında ve onun öğrencileri Yu. A. Zadneprovkiy ve S. S. Sorokin'in iştiraki ile yapılmıştır. Pamir, Namangan bölgesi, Tacikistan'daki Karategin vadisi, Çon Alay bölgesinde incelemelerde bulunulmuştur. Kızıl Tu, Alay vadisindeki Maaşa, Çakmal'daki Tüleyka, Pamir'deki Sak dönemi Tamdin gömü alanları, Daraut kurgan bölgesi ve Kasan şehri kalıntılarında kazılar yapılmıştır. Bu kazılarda çıkarılan arkeolojik eserler Frunze'deki (Bişkek) ve Namangan'daki müzelere verilmiştir (Bu buluntular için bkz. Bernştam, 1947; 1952) (Dlujnevskaya, 2011: 140).

2.9. Pamir-Fergana Arkeoloji-Etnografya Seferleri (1950, 1951, 1952)

Pamir-Fergana Arkeoloji-Etnografya Seferleri'nin başkanlığını A. N. Bernştam yapmıştır. Saymalı-Taş'taki kaya üstü resimler, Oş bölgesinin batı bölgesi, Fergana, Namangan, Leninabad bölgelerinde araştırmalar yapılmıştır. Marhamat şehri, Cangayl, Gurmiron, Akbeit gömü alanları, Alay vadisi kurganlarında kazılar yapılmıştır. (Kazılarla ilgili olarak bkz: Bernştam, 1952, 1956). (Dlujnevskaya, 2011: 142).

3. A. N. Bernştam'ın Eserlerinin Bibliyografyası⁶

1929

1. “K metodike postroyeniya arheologičeskih otdelov v krayevedčeskih muzeyah” [Arkeoloji Bölümleri ve Bölge Araştırmaları Müzelerinin Kurulmasının Usülleri Üzerine], *Metodičeskiy sbornik (Trudi Studenčeskogo krujka krayevedeniya pri Geografičeskom fak. LGU)*, 1929, s. 56-61.

1931

2. “Jilişçe Krımskogo predgorya. Opit sotsiologičeskogo analiza” [Kırım Dağları Eteklerindeki Meskenler. Bir Sosyal Analiz Denemesi], *İzvestiya GAIMK*, cilt 9 vıp. 6-7, Leningrad 1931.
3. “Turkmenskiy rod i kolhozi” [Türkmen Boyu ve Kolhozları], *Sb. Trud i bit v kolhozah*, (AN SSSR. Trudi İn-ta po izučeniyu narodov SSSR), 2, Leningrad 1931, s. 7-42.

1932

4. “İdealizm v etnografii” [Etnografya’da İdealizm], *SGAIMK*, Nu.: 1-2, 1932, s. 22-27.
5. “K voprosu o zakonomernosti v razvitii arhaičeskoy formatsii” [Arkaik Oluşumun Gelişimindeki Kurallılık Meselesi Hakkında], E. Yu. Kriçevskiy ile birlikte, *İzv. GAIMK*, cilt 13, vıp. 3, Leningrad 1932.
6. “Puti krayevednoy raboti v Kırımskoy ASSR” [Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde Bölge Araştırmalarının Gelişimi], *Sovyetskoye krayevedeniye*, Nu.: 11-12, 1932.
7. “Materinskiy i otsovskiy rod, vozviknoveniye maloy semi, plemya i usloviya ego obrazovaniya” [Anne ve Baba Soyu, Küçük Ailenin Oluşumu, Kavim ve Oluşum Şartları], *Pervobitnoye obşçestvo Sbornik Statey, Jurnalno-gazetnoye obedineniye*, Moskva 1932, s. 198-208.

1933

8. “Etnografiya”, [E. Yu. Kriçevskiy ile birlikte], *Bolşaya Sovyetskaya Entsiklopediya*, t. 64 (1-e izd.), 1933, s. 777-787.
9. “O roli zavoevaniy v istoričeskoy kontseptsii Karla Marksa” [Karl Marks’ın Tarih Konseptinde Fetihlerin Rolü], *Problemy istorii materialnoy kulturi-PİMK*, Nu.: 3-4, 1933, s. 46-51.

⁶ Bibliyografya için bkz.: S. Tolstov, “Aleksandr Natanoviç Bernştam”, *Sovyetskaya Etnografiya*, Nu: 3, Moskva 1957, s. 180-183; A. N. Bernştam, “Spisok osnovnih pečatnih rabot A. N. Bernştama”, *İzbranniye trudi po arheologii i istorii kirgızov i Kirgızstana*, I, Bişkek 1997, s. 520-527 adlı çalışmalar esasında ikmal edilerek hazırlanmıştır.

10. “K voprosu o klassovom passloenii” [Sınıfsal Katmanlaşma Meselesi Üzerine], *Problemi istorii materialnoy kulturi-PİMK*, Nu.: 7-8, 1933.
11. “K itogam I arheologo-etnografiçeskogo soveščaniya” [1. Arkeoloji Etnografi Toplantısının Sonuçları Hakkında], *Problemi istorii materialnoy kulturi-PİMK*, Nu.: 7-8, 1933, s. 4-12.
12. “Radovaya struktura Tu-Gyu VIII v. (K issledovaniyu pamyatnika Kyul-Tegina) [8. Yüzyıl Tu-Gyu’nun Boy Yapısı (Kül Tegin Anıtının İncelenmesi Üzerine)], *İzvestiya GAİMK*, vıp. 100, 1933, s. 560-576.

1934

13. “Ob istoriçeskom protsesse na Vostoke” [Doğu’daki Tarihi Süreç Meselesi], ‘İzv. GAİMK’, vıp. 103, 1934.
14. “Lenin i istoriya narodov Sovyetskogo Vostoka” [Lenin ve Sovyet Doğusu Halklarının Tarihi], *PİDO*, No 2, 1934, s. 7-24.
15. “Otçet o komandirovke v Srednyuyu Aziyu” [Orta Asya Seyahati Raporu], (S. A. Morozova ile birlikte), *PİDO*, Nu.: 6, 1934, s.100-101.
16. “Problema raspada rodovih otnoşeniy u kočevnikov Azii” [Asya Göçerlerinde Kabile İlişkilerinin Bozulma Problemi], *Sovyetskaya Etnografiya*, Nu.: 6, 1934.

1935

17. *Sotsialno-ekonomiçeskiy stroy drevne-turyetskogo obçşestva VI-VIII vv. n. e. Turki v Mongolii* [6.-8. Yüzyıllarda Türk Toplumunun Sosyo-Ekonomik Yapısı. Moğolistan’daki Türkler- Kandidatlık Tezi], [Tezisi kandidatskoy dissertatsii]. Leningrad 1935.
18. “İstoriçeskaya pravda v legende ob Oguz-Kagane” [Oğuz Kağan Destanının Tarihi Gerçekliği], *Sovyetskaya Etnografiya*, Nu.: 6, 1935, s. 33-43.
19. “İzobrajeniy bika v nahodkah Noin-Ulinskih kurganov” [Noin Ulin Kurganları Buluntularındaki Boğa Sûreti], *PİDO*, Nu.: 5-6, 1935, s. 127-130.
20. “Nasledstvennost i vıbornost u drevnih narodov Tsentralnoy Azii” [Merkezi Asya Halklarında İrsiyet ve Tercih], *PİDO*, Nu.: 7-8, 1935, s. 160-174.
21. “K voprosu o sotsialnom stroye vostoçnih gunnov” [Doğu Hunlarında Sosyal Yapı Meselesi- C. Trever, Excavations Northern Mongolia, Leningrad 1932 adlı esere tenkit], *PİDO*, Nu.: 9-10, 1935, s. 226-234.
22. “Noviye raboti N. Kozmina o drevneturyetskom obçşestve” [N. Kozmin’in Eski Türk Toplumunu Hakkındaki Yeni Çalışmaları], *PİDO*, Nu.: 1-2, 1935, s. 215-218.
23. “O derevyannih postroykah Krıma” [Kırım’ın Ağaç Yapıları Üzerine], *İGAİMK*, vıp. 117, 1935, s. 135-144.

24. “O N. Ya. Marre” [N. Ya. Marr Hakkında], *PIDO*, Nu.: 3-4, 1935, s. 168-169.
25. “Proishojdeniye turok. K postanovke problemi” [Türklerin Kökeni. Meselenin Ortaya Konuşu Üzerine], *PIDO*, Nu.: 5-6, 1935, s. 43-54.
26. “Yafetiçeskaya teoriya N. Ya. Marra” [N. Ya. Marr’ın Yafetik -Japhetic- Teorisi], *VE*, Nu.: 3, 1935, s. 178-181.

1936

27. “K voprosu o vazniknovenii klassov i gosudarstva u turok 5-8 vv. n. e. ‘Voprosı istorii doklassovogo obşçestva’” [5-8. Yüzyıllarda Türklere Sınıf ve Devlet Oluşumu Meselesi. Sınıfsal Toplum Öncesi Tarihin Meseleleri]. *Sbornik statey k pyatnidesyatiletıyu knigi fr. Engelsa ‘Proishojdeniye semi, çastnoy cobstvennosti i gosudarstva’*, Moskva-Leningrad 1936, s. 871-892.

1937

28. “Gunnskiy mogilnik Noin-Ula i ego istoriko-arheologičeskoye znaçaniye” [Noin Ula’da Bulunan Hun Mezarı ve Onun Tarihi Arkeolojik Ehemmiyeti], *İAN SSSR Otd. Obşçestv. nauk*, Nu.: 4, 1937, s. 947-968.

1938

29. “O drevneyşih sledah djekaniya v tyurkskih yazıkah Sredney Azii” [Orta Asya Türk Dillerinde Cekaniya’nın Kadim İzleri], *Sbornik Pamyati akad. N. Ya. Marra*, Leningrad 1938, s. 17-24.

1939

30. “Runiçeskaya nadpis v uygurskoy rukopisi” [Uygur El Yazmasındaki Runik Yazı], *Zapiski İVAN*, t. 7, 1939, s. 303-305.
31. “O drevneyşih sledah djekaniya v tyurkskih yazıkah Sredney Azii” [Orta Asya Türk Dillerinde Cekeniya’nın Eski İzleri], *Sbornik Pamyati akademika N. Ya. Marra*, M.-L., 1938.
32. “Arheologičeskiye pabotı v Kazahstane i Kirgizii, 1936-1938” [Kazakistan ve Kırgızistan’daki Arkeolojik Çalışmalar, 1936-1938], *Vestnik Drevney İstorii - VDİ*, Nu: 4 (9), Moskva 1939.
33. *İstoriya SSSR s drevneyşih vremen do obrazovaniya drevnerusskogo gosudarstva*, çast I-IV, Moskva-Leningrad 1939 (AN SSSR, İİMK) Bu kitabın içerisindeki şu bölümlerde:

II. Kitap 5. Bölüm 6. Konu: “Upadok gosudarstva gunnov. Severniye gunni” [Hun Devletinin Yıkılışı. Kuzey Hunları], s. 375-377 (S. P. Tolstov ile birlikte).

III. Kitap, 2. Bölüm, 4.-5. Konu: “Juan-juani i tyurki. Srednyaya Aziya i tyurki v kontse VI i pervoy polovini VII. vv.” [Juan juanlar ve Türkler. 6. Yüzyılın Sonu 7. Yüzyılın İlk Yarısında Orta Asya ve Türkler] , s. 87-100 (S. P. Tolstov ile birlikte).

III. Kitap, 4 Bölüm, 3. Konu: “Avarı i bolgarskaya derjava Organı i Kubratı” [Avarlar ve Bulgar Devleti. Organlar ve Kubratlar], s. 189-195 (M. İ. Artamonov ile birlikte).

IV. Kitap, 4. Bölüm, 1. Konu: “Tyurksiye plemena v kontse VII i pervoy polovine VIII v.” [7. Yüzyılın Sonu 8. Yüzyılın İlk Yarısında Türk Kavimleri], s. 480-485.

34. “Runičeskaya nadpis v uygurskom rukopisi”, *Zapiski İnstituta Vostokovedeniya AN SSSR-ZİV*, tom 7, 1939, s. 303-305.

1940

35. “K semantike termina □□öç” [□□öç Teriminin Semantikasi Üzerine], *Sbornik Yazık i mişleniye*, Nu: 9, Moskva-Leningrad 1940, s. 95-100.

36. “Arheologičeskiye raboti v Kazahstane i Kirgizii v 1938-1939 gg.”, *Nauka i Jizn -NİJ*, Nu: 3, Moskva 1940, s. 40- 43.

37. “Uygurskiye yuridičeskiye dokumentı” [Uygurca Hukuk Belgeleri], *Problemi istočnikovedeniya Sbornik Tretiy*, M.-L., 1940.

38. “İz istorii gunnov I v. do n.e. (Hu-han-e i Çji-çji şan’yui)” [M.Ö. I. Yüzyılda Hun Tarihinden (Hu-han-e i Çji-çji şan’yui)], *Sovyetskoye Vostokovedeniye – SV*, I, 1940, s. 51-77.

39. “Arheologičeskie raboti v Semireçye” [Yedisu’daki Arkeolojik Çalışmalar], *Kratkiye soobşçeniya İnstituta istorii material’noy kulture AN SSSR-KSİİMK*, vıpusk 4, Moskva – Leningrad 1940, s. 42-48.

40. “Zolotaya diadema iz şamanskogo nogrebeniya na r. Karagalinke” [Karagalink Irmağı’ndaki Şaman Mezarında Bulunan Altın Taç], *Kratkiye soobşçeniya İnstituta istorii material’noy kulture AN SSSR-KSİİMK*, vıpusk 5, Moskva – Leningrad 1940, s. 23-31.

41. “Sogdiyskaya kolonizatsiya Semireçya” [Yedisu’yun Sogdlarca Kolonileştirilmesi], *Kratkiye soobşçeniya İnstituta istorii material’noy kulture AN SSSR*, vıpusk 6, Moskva – Leningrad 1940, s. 34-43.

42. “Banya drevnege Taraza i ee datirovka” [Eski Taraz Hamamı ve Tarihlendirilmesi], *Trudi Otdela Vostoka Gosudartsvennogo Ermitaja-TOVE*, tom 2, Leningrad 1940, s. 177-183.

43. “Tyurgeşskiy monetı” [Türgeş Sikkeleri], *Trudi Otdela Vostoka Gosudartsvennogo Ermitaja-TOVE*, tom 2, Leningrad 1940, s. 105-111.

44. “K istoričeskoj topografii Čuyskoj dolini” [Çüy Vadisinin Tarihi Topografisi Üzerine], *Vestnik Drevney İstorii*, Nu: 2(11), Moskva 1940, s. 191-198.
45. “Mc Govern, The Early Empire of Central Asia [Orta Asya’nın Erken Dönem İmparatorlukları]”, Adlı Kitaba Tenkit, *Vestnik Drevney İstorii*, No 3-4 (12-13), Moskva 1940, s. 221-228.
46. “Po novodu perevodov S. Kiselevım drevnetyurkskih tekstov” [S. V. Kiselev’in Eski Türkçe Metin Tercümleri Vesilesiyle], *Vestnik Drevney İstorii*, Nu: 3-4, Moskva 209-214.
47. *Kenkolskiy Mogilnik* [Kenkol Kurganları], Leningrad 1940, 34 s.

1941

48. *Arheologičeskiy oçerk Severnoy Kirgizii* [Kuzey Kırgızistan Hakkında Arkeolojik Deneme], Frunze, 1941, 112 s. (Materialı i issled. po istorii Kirgizii i Kirgizstana, vıp. 4)
49. *Pamyatniki starını Talasskoj dolini. İstoriko-arheologičeskiy oçerk* [Talas Vadisinin Tarihi Eserleri. Tarihi-Arkeolojik Deneme], Alma-Ata 1941, 66 s.
50. N. İ. Repnikov (1882-1940), Anı Yazısı (S. N. Bibikov ile birlikte), *Kratkiye soobşçeniya İnstituta istorii material’noy kutlurı AN SSSR-KSİİMK*, vıpusk 9, Moskva – Leningrad 1941, s. 121-123.
51. *İnstruktsiya po uçetu i ohrane arheologičeskih pamyatnikov na stroitelstve Bolşogo Čuyskoj kanala Kirgizskoy SSR* [Kırgız SSC Büyük Çüy Kanalı İnşaatında Bulunan Arkeolojik Eserlerin Kayıt ve Muhafaza Talimatnamesi], Frunze 1941, 28 s. (A. İ. Çekalinskiy ile birlikte).

1942

52. *İstoričeskoye proşloye kirgizskogo naroda* [Kırgız Halkının Tarihi Geçmişi], Frunze 1942, 28 s. (1943 yılında Kırgızca’sı yayımlanmıştır)
53. *Kultura drevnego kirgizstana* [Kadim Kırgızistan’ın Kültürü], Frunze 1942, 24 s. (1943 yılında Kırgızca’sı yayımlanmıştır)

1943

54. “Akademik Vasiliy Vladimiroviç Bartold (15 Noyabrya 1869-19 Avgust 1930)” [Akademisyen Vasiliy Vladimiroviç Bartold (15 Kasım 1869-19 Ağustos 1930)], *Predisloviye k kn.: V. V. Bartold. Kirgizı*. Frunze 1943.
55. *İstoriya Kazahskoy SSR s drevneyşih vremen do naşih dney* [Eski Çağlardan Günümüze Kazakistan SSC Tarihi], Alma-Ata 1943, 671 s. (Muhtelif bölümlerin yazarı olarak).

56. *Materialı po istorii Kirgizii v dini Velikoy Oteçestvennoy voynu* [Büyük Atavatanı Savaşı Yıllarına Dair Kırgız Tarihi Malzemeleri], vıp. 1, Tısyacı devyatsot sorok pervıy god, Frunze 1943, 60 s. (Kırgızcası da yayımlanmıştır)
57. *İstoriko-kulturnoye proşloye Severnoy Kirgizii po Materialam Bolşogo Çuyskogo kanala* [Büyük Çüy Kanalı Malzemelerine Göre Kuzey Kırgızistan'ın Tarihi Kültürel Geçmişi], Frunze 1943, 67 s.
58. “Stroitelniye priemi drevnih zodçih i ispolzovaniye ih opıta v sovremennoy praktike” [Eski Mimarların İnşa Yöntemleri ve Günümüz Uygulamalarında Onların Tecrübesinden Faydalanma], *Trudı Kirgizskogo filiala AN SSSR*, t. 1, vıp. 1, Frunze 1943, s. 137-142.
59. “Akademik V. V. Bartold kak istorik Kirgizstana” [Kırgızistan Tarihçisi Olarak Akademisyen V. V. Bartold], *Predisloviye k kn.: V. V. Bartold. Oçerk istorii Semireçya*, Frunze 1943, s. 3-8.
60. “İstoriya Kirgizii v dini Oteçestvennoy voynu” [Atavatan Savaşı Yıllarında Kırgızistan Tarihi] (Bernştamın adı sadece A. B. şeklinde geçmektedir), *İstoriçeskiy jurnal*, No 7, 1943, s. 104-105.
61. “Rabota istorikov Kirgizii” [Kırgızistan Tarihçilerinin Çalışması], *İstoriçeskiy jurnal*, Nu: 8-9, 1943, s. 108-109.

1945

62. “Velikoye naslediye kirgizskogo naroda” [Kırgız Halkının Büyük Mirası], *İzvevstiya Kirgizskogo Filiala Akademii nauk SSSR*, vıp. 1, Frunze 1945, s. 71-82.
63. “İz istorii mejdunarodnih i voyennih otnoşeniy kirgizskogo naroda” [Kırgız Halkının Uluslararası ve Askeri İlişkileri Tarihinden], *İzvevstiya Kirgizskogo Filiala Akademii nauk SSSR*, vıp. 1, Frunze 1945, s. 105-113.
64. “İz istorii kulturnh svyazey Ferganı i Tyan-Şanya” [Fergana ve Tanrı Dağlarının Kültürel Tarihi Üzerine], *Sbornik Predsedatelyu prezidiuma Kirgizskogo FAN SSSR akademiku K. İ. Skryabinu v den 40-letiya ego nauçno-pedagogičeskoj i obşçestvennoy deyatelnosti*, Frunze 1945, s. 94-96.
65. “Arheologičeskiye kontury Tyan-Şanya i Alaya” [Tanrı Dağları ve Alay'ın Arkeolojik Bölgeleri], *İzvevstiya Kirgizskogo Filiala Akademii nauk SSSR*, vıp. 2-3, Frunze, 1945, s. 59-70.
66. “Vasiliy Vladimiroviç Bartold”, *İzvevstiya Kirgizskogo Filiala Akademii nauk SSSR*, vıp. 2-3, Frunze, 1945, s. 130-131.

67. “Zametki po iskusstvu kirgizskogo naroda” [Kırgız Halkının Sanatı Üzerine Notlar], *Trudi İnstituta yazıka, literaturı i istorii Kirgizskogo filiala AN SSSR*, vıp. 1, 1945, s. 151-156.
68. “İstoki kirgizskoy literaturı” [Kırgız Edebiyatının Kaynakları], *Trudi İnstituta yazıka, literaturı i istorii Kirgizskogo filiala AN SSSR*, vıp. 1, 1945, s. 79-84.
69. “K. Rahmatullin, *Velikiy patriot-legendarniy Manas*, Frunze 1943.” Künyeli Kitaba Eleştiri”, *Trudi İnstituta yazıka, literaturı i istorii Kirgizskogo filiala AN SSSR*, vıp. 1, 1945, s. 185-188.
70. “Sredneaziatskaya konferentsiya po etnografii i folkloru” [Orta Asya Etnografya ve Folklor Konferansı], *Trudi İnstituta yazıka, literaturı i istorii Kirgizskogo filiala AN SSSR*, vıp. 1, 1945, s. 205-207.

1946

71. “Arheologičeskiye raboti İİMK v Sredney Azii za 25 let” [Maddi Kültür Tarihi Enstitüsünün Orta Asya’da 25 Yıl Sürecinde Yaptığı Arkeolojik Çalışmalar], *Kratkiye soobşçeniya İnstituta istorii material’noy kuthuri AN SSSR-KSİİMK*, vıp. XIII, Moskva – Leningrad 1946, s. 197-198.
72. “İstoričeskaya nauka v Kirgizii za 20 let. 1926-1946” [1926-1946 Yılları Arasındaki 20 Yılda Kırgızistan’da Tarih Bilimi], *Sbornik Nauka v Kirgizii za 20 let*, Frunze, 194, s. 173-178.
73. *Mazar Manasa* [Manas’ın Mezarı], *Pamyatniki arhitekturi Kirgizstana*. Naučno-populyarnaya seriya (Kırgızistan’ın Mimari Eserleri Bilimsel Popüler Dizi), Frunze, 1946, 12 s.
74. *Başnya Burana* [Burana Minaresi], Frunze 1946, 10 s.
75. “Epoha vozniknoveniya velikogo kirgizskogo geroičeskogo eposa Manas” [Büyük Kırgız Kahramanlık Destanı Manas’ın Oluşum Dönemi], *Kirgizstan, Literaturno-hudojestvennyy almanah*, Frunze, 1946, s. 139-149.
76. *Sotsialno-ekonomičeskiy stroy orhono-yeniseyskih tyurok 6-8 vekov. Vostoçnotyurkskiy kaganat i kirgızı* [6. – 8. Yüzyıllarda Orhon Yenisey Türklerinde Sosyo-Ekonomik Yapı. Doğu Türk Kağanlığı ve Kırgızlar], Moskva-Leningrad 1946, 207 s.
77. “Materialı po istorii tradjikov i Tadjikistana, Stalinabad 1945 [Tacik ve Tacikistan Tarihi Malzemeleri] Adlı Kitaba Eleştiri”, *Voprosı istorii*, Nu: 5-6, Moskva 1946, s. 119-121.
78. “W. Eberhard, Çin’in Şimal Komşuları, TTK Yayınları, Seri: VII, Nu: 9 Adlı Kitaba Eleştiri”, *Voprosı istorii*, Nu: 7, Moskva 1946, s. 124-127.

79. “Nekotoriye itogi arheologičeskikh rabot v Semireçye”, *Kratkiye soobščeniya Institutu istorii material'noy kulture AN SSSR-KSİİMK*, vıp. XIII, Moskva – Leningrad 1946, s. 110-118.
80. “L. Evtyuhova i V. Levaşova, Raskopki kitayskogo doma bliz Abakana [Abakan Yakınlarındaki Çin Evi -Elçiliği- Kazıları] Adlı Makaleye Eleştiri”, *İzvestiya AN SSSR*, seriya istorii i filosofii, t. III, Nu: 5, Moskva 1946, s. 479-482.
81. “İstoçniki po istorii kirgizov XVIII v.” Abakana [XVIII. Yüzyıl Kırgız Tarihi Kaynakları], *Voprosı istorii*, Nu: 11-12, Moskva 1946, s. 126-131.
82. “Uygurı v Semireçye” [Yedisu Uygurları], *Sbornik statey Belek S. E. Malovu*, Frunze, 1946, s. 20-25.

1947

83. “Uygurskaya epigrafika Semireçya I” [Yedisu'daki Uygur Epigrafikası I], *Epigrafika Vostoka*, I, Moskva-Leningrad 1947.
84. “S. M. Abramzon. Oçerk kulture kirgizskogo naroda” [Kırgız Kültürü Denemesi] Adlı Kitaba Eleştiri, *Sovyetskaya Etnografiya*, Nu: 1, 1947, s. 223-225.
85. “Zametki po etnogenezu narodov Severnoy Azii” [Kuzey Asya Halklarının Etnogenezi Üzerine Notlar], *Sovyetskaya Etnografiya*, Nu: 2, 1947, s. 60-66.
86. “K voprosu ob usun / kuşan i toharah (İz istorii Tsentralnoy Azii)” [Usun/Kuşan ve Tohar Meselesi], *Sovyetskaya Etnografiya*, Nu: 3, 1947, s. 41-47.
87. “Buddiyskaya terrakota iz Sukuluka” [Sokuluk'ta Bulunan Budist Heykeli], *Kratkiye soobščeniya Institutu istorii material'noy kulture AN SSSR-KSİİMK*, XIV, 1947, s. 49-52.
88. “İstoriya kirgız i Kirgizstana s drevneyşih vremen do mongolskogo zavoevaniya (Tezisi doktorskoy dissertatsii) [Eskiçağlardan Moğol İşgaline Kadar Kırgız ve Kırgızistan Tarihi (Doktora Tezi Özeti)]”, *Kratkiye soobščeniya Institutu istorii material'noy kulture AN SSSR-KSİİMK*, XVI, 1947, s. 176-178.
89. “Problemi istorii Vostoçnogo Turkestana” [Doğu Türkistan Tarihinin Meseleleri], *Vestnik Drevney İstorii-VDİ*, Nu: 2, Moskva 1947, s. 52-71.
90. “Noviye raboti po toharskoy problem” [Tohar Meselesi İle İlgili Yeni Çalışmalar] (Otto Maenchen – Helfen. The Jüch-chih Problem Re-examined JAOS, t. 65, Nisan-Haziran 1945), F. W. Thomas. A. Tokhari (?), MS, JAOS, t. 64, Ocak-Mart 1944, *Vestnik Drevney İstorii-VDİ*, Nu: 2, Moskva 1947, s. 134-138.

91. “Drevneyşıye tyurkskiye elementı v etnogeneze Sredney Azii” [Orta Asya’nın Etnogenezinde Eski Türk Unsurları], *Sovyetzkaya Etnografiya*, VI-VII, Moskva-Leningrad 1947, s. 148-158.
92. “K istorii Fergano-Tyan-Şanskıh kulturnıh otnoşeniy (İz itogov arheologičeskih rabot 1945 g.)” [Fergana-Tyan Şan Kültür İlişkilerinin Tarihi Üzerine (1945 Yılı Arkeolojik Çalışmalarının Neticelerinden)], *İzvevstiya Kirgizskogo filiala Akademii nauk SSSR*, vıp. IV-V, Frunze 1947, s. 111-120.
93. “İz istorii Vostočnoy Ferganı i Alaya (Kratkiy otčet arheologičeskoy ekspeditsiya 1946 g.)” [Doğu Fergana ve Alay Tarihinden (1946 Yılı Arkeoloji Çalışmalarının Kısa Raporu)], *İzvevstiya Kirgizskogo filiala Akademii nauk SSSR*, vıp. VI, Frunze 1947, s. 115-119.
94. “İz itogov izuçeniya drevney istorii Kirgizstana” [Kırgızistan’ın Eskiçağ Tarihi Araştırmalarının Neticeleri], *İzvevstiya Kirgizskogo filiala Akademii nauk SSSR*, vıp. VII, 1947, s. 49-54.
95. “Sredneaziatskaya drevnost i ee izuçeniye za 30 let” [Orta Asya’nın Eski Eserleri ve Son 30 Yıl İçindeki Araştırmalar], *Vestnik Drevney İstorii-VDİ*, Nu 3, Moskva 1947, s. 83-94.
96. “Berkkarinskaya pryajka (O skifskoy traditsii v sarmatskom iskusstve)” [(Sarmat Sanatında İskit Gelenekleri Üzerine)], *Kratkiye soobşçeniya İnstituta istorii material’noy kuhluri AN SSSR-KSİİMK*, vıp. XVII, 1947, s. 9-11.
97. “Fragment seladonovogo blyuda s kitayskoy nadpisyu”, *Kratkiye soobşçeniya İnstituta istorii material’noy kuhluri AN SSSR-KSİİMK*, vıp. XVII, 1947, s. 12-13..
98. “İzobrajeniyeye sogdiya v koroplastike Çuyskoy dolini” [Çüy Vadisi Keramiklerinde Sogd Bölgesi Resimleri], *Kratkiye soobşçeniya İnstituta istorii material’noy kuhluri AN SSSR-KSİİMK*, vıp. XIX, 1948.
99. “Drevnyaya Fergana” [Kadim Fergana], *Kratkiye soobşçeniya İnstituta istorii material’noy kuhluri AN SSSR-KSİİMK*, vıp. XXI, 1947, s. 86-88.
100. “Arheologičeskaya ekspeditsiya na Pamir” [Pamir’e Arkeolojik Sefer], *Vestnik Leningradskogo universiteta-VLU*, Nu: 12, Leningrad 1947, s. 135-136.
101. “Arheologičeskiye raboti v Termeze. Termezskaya arheologičeskaya ekspeditsiya, T. I-II, Taşkent 1940-1945” [Tirmiz’deki Arkeolojik Çalışmalar. Tirmiz Arkeolojik Seferi. I-II, Taşkent 1940-1945] Adlı Kitaba Eleştiri, *Voprosı istorii*, Nu: 4, Moskva 1947, s. 122-124.

102. “Arheologičeskiye raboti v 1944-1945 gg. (v Kirgizii), Arheologiya severnogo Prityan’şanya; İstoriya izobrazitel’nogo iskusstva Kirgizstana” [Kirgizistan’da 1944-1945 Yılları Arkeolojik Çalışmaları, Kuzey Tyanşan Arkeolojisi; Kirgizistan Tasvir Sanatı Tarihi], *Referatı naučno-issledovatel’skih rabot za 1945 g.*, Moskva-Leningrad 1947, s. 76-69.
103. “K. Rahmatullin, *Velikiy patriot-legendarniy Manas*, Frunze 1943” Adlı Kitaba Eleştiri, *Sovyetskaya Etnografiya*, Sbornik VI-VII, 1947, s. 295-297.
104. “S. N. Ryazentsev, Kirgiziya. Ekonomiko-geografičeskaya karakteristika, Moskva 1946.” Adlı Kitaba Eleştiri, *İzvestiya Vsesoyuznogo geografičeskogo obşçestva-VGO*, t. 79, Nu: 5, Leningrad 1947, s. 600-602.
105. “Sovyetskaya Etnografiya, 1956. Nu: 1-4.” Adlı Esere Eleştiri, *İzvestiya Akademii nauk SSSR*, Seriya ist. i filos., t. 4, Nu: 2, Moskva 1947, s. 194-198.

1948

106. “Kirgizskiy narodny povestvovatelny uzor” [Kirgiz Halk Hikâyesi Motifi], M. R. Rındin, *Kirgizskiy natsioonalny uzor*, Leningrad-Frunze, 1948, s. 3-27.
107. “Obraz sasanidskogo tsarya v sukulukskoy terrakote” [Sokuluk’te Bulunan Heykele Göre Sasani Kralının Sûreti], *Kratkiye soobşçeniya İnstituta istorii material’noy kulturnı AN SSSR-KSİİMK*, vıp. XXIII, 1948, s. 36-39.
108. “Aravanskiye naskalniye izobrajeniya i davanskaya (ferganskaya) stolitsa Erşi” [Aravan Kayaüstü Resimleri ve Davan Başkenti Erşi], *Sovyetskaya Etnografya*, Nu: 4, 1948, s. 155-161.
109. “Pamyatniki starini Alma-Atinskoy oblasti” [Alma-Ata Bölgesi Eski Eserleri], *İzvestiya Akademi Nauk Kazahskoy SSR*, Nu: 46, Seriya arheologič., vıp. 1, Alma-Ata, 1948, s. 79-91.
110. “Uygurskaya epigrafika Semireçya” [Yedisu’daki Uygur Yazıları], *Epigrafika Vostoka*, II, Moskva-Leningrad 1948, s. 102-106.
111. “Noviye epigrafičeskiye nahodki iz Semireçya” [Yedisu’da Bulunan Yeni Epigrafik Buluntular], *Epigrafika Vostoka*, II, Moskva-Leningrad 1948, s. 107-113.
112. “Arheologičeskiye issledovaniya na Pamire i v Alaye v 1948 g.” [1948 Yılı Pamir ve Alay’daki Arkeolojik Araştırmalar], *Vestnik Leningradskogo universiteta*, Nu: 11, Leningrad 1948, s. 175-176.
113. “İzobrajeniya sogditsa v koroplastike Çuyskoy dolini” [Çüy Vadisi’nde Bulunan Kil Keramikteki Sogdlu Kadın Resmi], vıp. XIX, Moskva-Leningrad 1948, s. 61-65.

114. “Problemi istorii Vostochnogo Turkestana”, *Sbornik yazıka, literaturı i istorii*, Alma-Ata 1948. (Uygurca)
115. *Proşloye rayona Alma-Ata (İstoriko-arheologičeskiy oçerk)* [Alma-Ata Bölgesinin Geçmişi (Tarihi-Arkeolojik Deneme)], Alma-Ata 1948, 18 s.

1949

116. “S. P. Tolstov, *Drevniy Horezm. Opit istoriko-arheologičeskogo issledovaniya*, Moskva 1948.” [S. P. Tolstov, Kadim Harezmi. Tarihi-Arkeoloji İncelemeleri Denemesi] Adlı Esere Eleştiri, *İzvestiya Akademii nauk SSSR*, Seriya ist. i filos., t. VI, Nu: 1, Moskva 1949, s. 93-96.
117. “Drevnyaya Fergana” [Kadim Fergana], *Vestnik Drevney İstorii-VDİ*, Nu: 1, Moskva 1949, s. 100-111.
118. *İstoriya Kazahskoy SSR s drevneyşih vremen do naših dney* [Eskiçağlardan Günümüze Kazak SSC Tarihi], t. I, glava II-III (2-e izdaniye), Alma-Ata, 1949. Bölüm 2, Konu: 3-5: Kazahstan v sostave tyurkskogo kaganata; Gosudartsvo karahanidov v Yujnom Kazahstane; Kıpçakskiye gosudartstvo Tsentralnogo i Zapadnogo Kazahstana, s. 62-86.
119. “Arheologičeskiye pamyatniki Pamira” [Pamir’deki Arkeolojik Eserler], *Kratkiye soobşçeniya İnstituta istorii material’noy kutluri AN SSSR-KSİİMK*, vıp. XXVI, Moskva-Leningrad 1949, s. 128-130.
120. “Arheologičeskiye raboti v Yujnom Kazahstane” [Güney Kazakistan’daki Arkeolojik Çalışmalar], *Kratkiye soobşçeniya İnstituta istorii material’noy kutluri AN SSSR-KSİİMK*, XXVI, Moskva-Leningrad 1949, s. 131-133.
121. “Sovetskaya arheologiya Sredney Azii” [Orta Asya’nın Sovyet Arkeolojisi], *Kratkiye soobşçeniya İnstituta istorii material’noy kutluri AN SSSR-KSİİMK*, vıp. XXVIII, Moskva-Leningrad 1949, s. 5-17.
122. “İz itogov arheologičeskih rabot na Tyan-Şanye i Pamiro-Alaye” [Tyan Şan ve Pamir-Alay’da Yapılan Arkeoloji Çalışmalarının Sonuçları], *Kratkiye soobşçeniya İnstituta istorii material’noy kutluri AN SSSR-KSİİMK*, vıp. XXVIII, Moskva-Leningrad 1949, s. 54-66.
123. “L. P. Potapov, *Oçerki po istorii altaytsev*, Novosibirsk 1948.” [L. P. Potapov, Altaylıların Tarihi Üzerine Denemeler] Adlı Kitaba Eleştiri, *Sovyetskaya Etnografıya*, Nu: 3, 1949, s. 226-230.
124. “Osnovniye etapy istorii kulturi Semireçya i Tyan-Şanya” [Yedisu ve Tanrı Dağları Kültür Tarihinin Temel Etapları], *Sovyetskaya Arheologiya*, XI, Moskva 1949, s. 337-384.

125. “Noviye nadpisi iz Sredney Azii” [Orta Asya’dan Yeni Yazıtlar], *Epigrafika Vostoka*, III, Moskva-Leningrad 1949, s. 55-58.
126. “K peresmotru formalno-tipologičeskikh shem” [Biçimsel Tipolojik Şemaların Yeniden Değerlendirilmesi Üzerine], *Kratkiye soobşçeniya İnstitutu istorii material’noy kulture AN SSSR-KSİİMK*, XXIX, Moskva-Leningrad 1949, s. 17-23.
127. “Monografiya (A. P. Okladnikova), po drevney istorii Yakutii” [A. P. Okladnikov’un Yakutistan’ın Eski Tarihi Üzerine Monografisi], *Letopis Severa*, I, 1949, s. 296-300.
128. “Problemi drevney istorii i etnogeneza Yujnogo Kazahstana”, *İzvestiya Akademii nauk Kazahskoy SSR*, Nu: 67, Seriya arheol., vıp. 2, 1949, s. 59-99.

1950

129. *Arhitekturniye pamyatniki Kirgizii* [Kırgızistan’ın Mimarî Anıtları], Moskva-Leningrad 1950, 146 s.
130. “A. P. Okladnikov. İstoriya Yakutii do prisoyedineniya k Russkomu gosudarstvu. Yakutsk 1949, Cilt I” [A. P. Okladnikov, Rusya’ya Bağlanana Kadar Yakutistan Tarihi] Adlı Esere Eleştiri, *Sovyetskaya kniga*, Nu: 5, 1950, s. 69-72.
131. *Trudi Semireçenskoy arheologiçeskoy ekspeditsii. ‘Çuyskaya dolina’* [Yedisu Arkeoloji Seferi Değerlendirmeleri. Çüy Vadisi], (Vvedenie; gl. I, çç. I-II; gl. II; Zaklyuçenie). MİA. Nu: 14, Moskva-Leningrad 1950.
132. “Materialı k izuçeniyu arhitekturi kirgizov i kazahov XVIII-XIX vv. v Semireçye”, *Kratkiye soobşçeniya İnstitutu etnografii AN SSSR*, vıp. X, Moskva-Leningrad 1950, s. 64-76.
133. “Russkaya i sovetskaya uyguristika” [Rus ve Sovyet Uygur Araştırmaları], *İzvestiya Akademii nauk Kazahskoy SSR*, Nu: 85, Seriya Uyguro-dunganskoy kulture, vıp. 1, Alma-Ata, 1950, s. 73-83.
134. “S. V. Kiselev. Drevnyaya istoriya Yujnoy Sibiri” [S. V. Kiselev’in Güney Sibir’in Eski Tarihi], *Vestnik Leningradskogo universiteta*, Nu: 4, Leningrad 1950, s. 164-168.
135. “N. Ya. Biçurin (İakinf) i ego trud ‘Sobranie svedeniy o narodah, obitavşih v Sredney Azii v drevnie bremena’”. *N. Ya. Biçurin. Sobranie svedeniy o narodah, obitavşih v Sredney Azii v drevniye bremena*, T. I, M.-L., 1950, s. V-LV. (Önsöz ve Dipnotlar)

1951

136. “Noviy tip tyurgeşskih monet” [Yeni Tip Türgeş Sikkeleri], *Tyurkologiçeskiy sbornik*, I, Moskva-Leningrad 1951, s. 68-72.
137. “Pamiro-ferganskaya arheologo-etnografiçeskaya ekspeditsiya” [Pamir-Fergana Arkeoloji-Etnografya Seferi], *Tezisi dokladov na sessii Otdeleniya istorii i filosofii i*

- plenume İİMK, posvyaşçennih itogam arheologičeskih issledovaniy 1946-1950 gg.*, Moskva 1951, s. 46-48.
138. “Postroyka Çaldıvar na reke Manakeldı v tsentralnom Tyan-Şane” [Merkezi Tanrı Dağlarında Manakeldi Irmağı Yanındaki Çaldıvar Yapısı], *Sbornik Arhitektura respublik Sredney Azii*, Moskva 1951, s. 241-250.
139. “Drevniy Tyan-Şan” [Kadim Tanrı Dağları], *Kratkiye soobşçeniya İnstituta istorii material’noy kulture AN SSSR-KSİİMK*, vıp. XXXVIII, Moskva-Leningrad 1951, s. 140-144.
140. “Drevniy Otrar (Predvaritelnyy otçet Yujno-Kazahstanskoy arheologičeskoy ekspeditsii 1948 g.)” [Kadim Otrar (1948 Yılı Güney Kazakistan Arkeolojik Seferi Ön Raporu)], *İzvestiya Akademii nauk Kazahskoy SSR*, Nu: 108, Seriya arheologič., vıp. 3, Alma-Ata 1951, s. 81-97.
141. “Drevnetyurkskoye pismo na r. Lene” [Lena Nehri Üzerindeki Eski Türk Yazıtları], *Epigrafika Vostoka*, IV, 1951, s. 76-86.
142. *Oçerk istorii gunnov* [Hun Tarihi Denemesi], Leningrad 1951, 256 s.
143. *Drevnyaya Fergana* [Kadim Fergana], Taşkent 1951, 48 s.
144. “Nahodki u oz. Borovogo v Kazahstane” [Kazakistan’daki Borov Gölü Buluntuları], *Sbornik muzeya antropologii i etnografii*, XIII, Moskva-Leningrad 1951, s. 216-229
145. “Nekotoriye dannıye k etnogenezu turkmen” [Türkmen Etnogenezi İle İlgili Birtakım Bilgiler], *Sovyetskaya Etnografiya*, Nu: 4, 1951, s. 199-201.
146. “Drevnetyurksiy dokument iz Sogda (Predvaritelnoye soobşçeniye)” [Sogdda Bulunan Eski Türkçe Belge (Ön Rapor)], *Epigrafika Vostoka*, Nu: V, Moskva-Leningrad 1951, s. 65-75.
147. *Oçerki drevney i srednevekovoy istorii uygurskogo naroda*. (Na uygursk. Yaz. Arabsk. Grafikoy) [Uygur Halkının Eski ve Ortaçağ Tarihi Denemeleri (Arap harfleriyle, Uygurca)], Alma-Ata, 1951, 280 s.
- 1952**
148. “Tyurki i Srednyaya Aziya v opisaniı Hoy-çao (726)” [Hoy Çao’nun (726) Tasvirlerinde Türkler ve Orta Asya], *Vestnik Drevney istorii*, Nu: 1, Moskva 1952, s. 187-195.
149. “Naskalniye izobrajeniya Saymalı-Taş” [Saymalı Taş Kaya Resimleri], *Sovyetskaya Etnografiya*, Nu: 2, 1952, s. 50-68.
150. “Uygurskaya nadpis iz Erşi (Fergana)” [Erşi’de Bulunan Uygur Yazıtı (Fergana)], *Epigrafika Vostoka*, VI, Moskva-Leningrad 1952, s. 101-105.

151. "S. E. Malov, Pamyatniki drevnetyurkskoy pismennosti. Teksti i issledovaniya, Moskva-Leningrad 1951." [S. E. Malov, Eski Türk Yazılı Anıtları, Metin ve İncelemeler, Moskva-Leningrad 1951], *Epigrafiika Vostoka*, VI, Moskva-Leningrad 1952, s. 113-115.
152. *Oçerki po istorii Kirgizskoy SSR. S drevnih vremen do Velikoy Oktyabrskoy sotsialistiçeskoj revolyutsii* [Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Tarihi Denemeleri. Kadim Dönemlerden Büyük Sosyalist Ekim Devrimine Kadar], I, Frunze, 1952, 260 s.; I. Cilt, Bölüm II-III: Dofeodalniye gosudartsva na territorii Kazahstana. Pervıye feodalniye gosudarstva Yujnogo Kazahstana. Kıpçaki, s. 62-86.
153. "İstoriko-arheologičeskiye oçerki Tsentralnogo Tyan-Şanya i Pamiro-Alaya" [Merkez Tanrı Dağları ve Pamir-Alay Tarihi ve Arkeolojisi Denemeleri], *Materialı i İssledovaniya po arheologii SSSR*, Nu: 26, Moskva-Leningrad 1952, 347 s.
154. "İ. M. Dyakonov, M. M. Dyakonov, V. A. Livşits ve M. E. Masson, *Nalogoviye parfyanskiye dokumeti II v. do n.e. iz Nisi*, Moskva-Leningrad 1951." Adlı Esere Eleştirisi, *İzvestiya Akademii nauk SSSR*, Seriya ist. İ filos., T. 9, Nu: 2, Moskva 1952, s. 203.

1953

155. *N. Ya. Biçurin. Sobranie svedeniy o narodah, obitavşih v Sredney Azii v drevniye vremena*, Kommentariy, ukazateli, svodnie kartı k etoy knige, (Değerlendirme, Kılavuz ve Haritaları ekleyen A. N. Bernştam), T. III, M.-L., 1953.
- 156.

1954

157. "V gorah i dolinah Pamira i Tyan-Şanya" [Pamir ve Tyan Şan Dağları ve Vadilerinde], *Sbornik Po sledam drevnih kultur. Ot Volgi do Tihogo okeana*, Moskva 1954, s. 261-304.

1955

158. "İstoričeskaya geografiya Tyan-Şanya i Pamiro-Alaya" [Tanrı Dağları ve Pamir Alay'ın Tarihi Coğrafyası], *İzvestiya Vsesoyuznogo geografiçeskogo obşçestva*, t. 87, vıp. 1, Leningrad 1955, s. 42-53.
159. "K voprosu o proishojdenii kirgizskogo naroda" [Kırgız Halkının Ortaya Çıkış Meselesi Üzerine], *Sovyetskaya Etnografiya*, Nu: 2, 1955, s. 16-26.
160. "Vıstupleniya na sessii" [Oturum Konuşmaları], *Materialı nauçnoy sessii, posvyaşçennoy istorii Sredney Azii i Kazahstana v dooktyabrskiy period*, Taşkent, 1955, s. 110-112, 522-523.

1956

161. “K proishojdeniyu mavzoleya Babadji Hatun” [Babacı Hatun Türbesinin Aslı Üzerine], *Kratkiye soobşçeniya İnstituta istorii material’noy kutlurı AN SSSR-KSİİMK*, vıp. 61, 1956, s. 86-95.
162. “Saki Pamira” [Pamir İskitleri], *Vestnik Drevney istorii*, Nu: 1, Moskva 1956, s. 121-133.
163. “O poyavlenii kirgizov na Tyan-Şane v IX-X vv.” [9.-10. Yüzyıllarda Kırgızların Tanrı Dağlarında Belirmesi Üzerine], *Sovyetskoye Vostokovedeniye*, No 4, 1956, s. 118-125.
164. “Drevnetyurkskiye runiçeskiye nadpisi iz Ferganı” [Ferganadaki Eski Türk Runik Yazıtları], *Epigrafika Vostoka*, XI, 1956, s. 54-58.
165. *İstoriya Kirgizii*, T. I. Frunze 1956. Yazılan Bölüm II-IV: Plemenniye soyuzı na Tyan-Şane i Yeniseye (A. P. Okladnik ile birlikte); Kirgizstan v epohu slojeniya rannefeodalnih otnoşeniy v Sredney Azii (A. P. Okladnik ile birlikte); Kirgizi i Kirgizstan pod igom mongolskih, djungarskih i kokandskih zavoyevateley (S. S. Çernikov, V. A. Romodin ve A. P. Kondratyev ile birlikte), s. 42-185.
166. Maksimilian Emmanuiloviç Voronets (1883-1954), *Sovyetskaya Etnografiya*, Nu: 3, 1956, s. 153-154.
167. “Ya. M. Svet, Po sledam puteşestvvenikov i moreplavateley Vostoka, Oçerki. Moskva 1955.” [Ya. M. Sevet, Doğunun Seyyah ve Denizcilerinin İzinde. Denemeler, Moskva 1955] Adlı Kitaba Eleştiri, *İzvestiya Vsesoyuznogo geografiçeskogo obşçestva*, t. 88, vıp. 4, Leningrad 1956, s. 410-411.
168. “Slojeniyе tyurkoyaziçnogo naseleniya Sredney Azii i proishojdeniyе kirgizskogo naroda” [Orta Asya Türk Dilli Halkın Yapısı ve Kırgızların Kökeni], *Tezisi dokladov i sodokladov na nauçnoy sessi ob etnogeneze kirgizskogo naroda 10-14 noyabrya 1956 g.*, Frunze 1956, s. 3-7.

1957

169. “Sporniye voprosı istorii kočevih narodov Sredney Azii v drevnosti” [Orta Asya Göçebe Halklarının Eski Dönem Tarihinin Tartışmalı Meseleleri], *Kratkiye soobşçeniya İnstituta etnografii AN SSSR*, vıp. XXVI, Moskva-Leningrad 1957, s. 18-21.

1958

170. “Noviye drevnegreçeskiye i kitayskiye epigrafıçeskiye nahodki” [Eski Grek ve Çin Epigrafisi Yeni Buluntuları], *Epigrafika Vostoka*, XII, 1958, s. 67-70.

171. “Slojeniye tyurkoyaziçnogo naseleniya Sredney Azii i proishojdeniye kirgizskogo naroda” [Orta Asya Türk Dilli Halkın Yapısı ve Kırgızların Kökeni], *Trudi Kirgizskoy arheologo-etnografiçeskoj ekspeditsii*, t. III, Frunze 1959, s. 17-22.

1998

172. *İzbranniye trudi po arheologii i istorii kirgızov i Kirgızstana* [Kırgızlar ve Kırgızistan Tarihi ve Arkeolojisiyle İlgili Seçilmiş Çalışmalar], I-II cilt, Bişkek, 1998.
173. “İstoriya kirgizskogo naroda s drevneyşih vremen do mongolskogo zavoevaniya” [Eski Dönemlerden Moğol İstilasına Kadarki Kırgız Halkının Tarihi], *İzbranniye trudi po arheologii i istorii kirgızov i Kirgızstana* [Kırgızlar ve Kırgızistan Tarihi ve Arkeolojisiyle İlgili Seçilmiş Çalışmalar], II. cilt, Bişkek, 1998, s. 155-314.

2013

174. “Kırgızdardın Payda Boluşu Cana Alardın Tarihman”, *Çağı Ala-Too*, Nu: 12 (56), Bişkek 2013, s. 177-204.

Yayınlanmadan Kalan Çalışmaları

175. *Talasskaya dolina* [Talas Vadisi]
176. *Uyguru* [Uygurlar]
177. *Sır-Darya i Semireçye* [Sır Derya ve Yedisu]
178. *İstoriya tyurkskih plemen i narodov* (Kurs leksiy) [Türk Kavimleri ve Halkları Tarihi (Ders Notları)]
179. *Vvedenie v arheologiyu Sredney Azii* (Kurs leksiy) [Orta Asya Arkeolojisine Giriş (Ders Notları)]
180. *İstoriya Ferganskoy Dolini* [Fergana Vadisinin Tarihi]

Sonuç

A. N. Bernştam (1 Ekim 1910 - 10 Aralık 1956) etnografya, arkeoloji, sosyo-kültürel tarih gibi Türk tarihinin muhtelif sahalarında mühim araştırmalar yapmış ve çok önemli eserler ortaya koymuş bir bilim insanıdır. Etnografya ile başladığı çalışmalarını arkeolojik kazılarla devam ettirmiş, Türkistan bölgesi ve çevresindeki ülkelerin dillerindeki ana kaynakları kullanarak ortaya çıkardığı birçok arkeolojik eserle Türkistan tarihinin değişik meselelerini aydınlığa kavuşturmuştur. Çalışmaları neticesinde bulduğu eserlerle bölge tarihinin dönemsel gelişim süreçlerini, bronz çağından M.s. 15. yüzyıla kadarki dönemin daha iyi araştırılabilir bir duruma gelmesini sağlamıştır. 1933 yılında başladığı arkeolojik araştırmalarını 1956 yılında ölümüne kadar devam ettirmiştir. Çok yönlü bir bilim insanı olan

Bernştam, numizmatik eser bilgisine, bölgede kullanılan yazı dilleri ve alfabelerine de hâkimdi. Bölgeyle ilgili Runik alfabe ve Çin hiyeroglifleriyle yazılmış ana kaynakları okuyabiliyor ve onlar üzerinde de çalışabiliyordu. Aynı zamanda arkeolojik eserleri bölgelere ve dönemlere göre karşılaştırmalı bir şekilde tahlil edebiliyordu.

A. N. Bernştam bilim hayatına dâhil olduğunda Çarlık Rusya ve Sovyet Rusya Türkoloji araştırmalarının birikim ve bilgisine sahipti. Bununla birlikte onun bilhassa Orta Asya arkeolojisi üzerine uzmanlaşması Türk tarihi üzerine çok sayıda orijinal çalışma ortaya koymasını sağlamıştır. Arkeolojik kazılar neticesindeki buluntularla yazılı kaynakları karşılaştırmalı bir şekilde kullanan Bernştam, İskitlerden Göktürlere kadarki Orta Asya coğrafyasındaki Türk yerleşim yerlerini, yerleşik ve konargöçer yaşantı bölgelerini çalışmalarında ortaya koymaya çalışmıştır. 2. Dünya savaşı yıllarını Kırgızistan'da geçirmiş ve Kırgızistan'da Bilimler Akademisi nezdinde çalışmalarını yürütmüş, tarih bilimi araştırmalarının kurumsallaşması doğrultusunda önemli faaliyetler yapmıştır. Kırgızistan tarihinin ve tarih biliminin gelişmesine yaptığı bu katkılardan dolayı muhtelif derecedeki ödüllerle taltif edilmiştir.

A. N. Bernştam, Hun, Uygur, Kırgız, Kazak ve Türkmen gibi Türk halkları üzerine çalışmalar yapmıştır. Türklerin etnografisi, yazıtları, numizmatik eserleri, sosyo-kültürel tarih meseleleri üzerine önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Yedisu, Çüy, Fergana vadisi, Pamir, Tanrı dağları, Kazakistan'da 20 civarı büyük kazı yapmış ve çok sayıda arkeolojik eser ortaya çıkarmıştır. Bilhassa Kenkol Kurganlarında bulduğu malzemeler Hun dönemi tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Hun tarihiyle ilgili yaptığı *Oçerk istorii gunnov* adlı çalışması sebebiyle konargöçerlerin tarihteki rolünü aşırı derecede ön plana çıkarttığı iddia edilmiş, her ne kadar rejimin ideolojisine sadık olduğunu vurgulasa da Turancı olmakla suçlanmış ve baskılara maruz kalmıştır. Bunun yanında Göktürk dönemi sosyo-kültürel hayatıyla ilgili ortaya koyduğu *6.-8. Yüzyıllarda Orhon Yenisey Türklerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı* adlı çalışması da alanında yazılmış önemli çalışmalardan birini teşkil etmektedir. Bunların yanında A. N. Bernştam'ın, döneminde yayınlanan çalışmaları da çok sıkı bir şekilde takip ettiği ve Türk tarihi alanındaki birçok esere eleştiri yazdığı dikkati çeker ki eser tenkitlerinin Sovyet dönemi biliminin gelişmesindeki rolü dikkate değerdir.

A. N. Bernştam hayatı boyunca Türk tarihi üzerine olan çoğunluğu makale olmak üzere 180 civarı makale ve kitap kaleme almıştır. Bunların yanında farklı dergi ve gazetelerde 70 civarı da not, köşe yazısı ve haber niteliğinde yazı yayımlamıştır. Bunların haricinde, bir kısmı bitirilmiş bir kısmı da yarım kalan çok sayıda eseri de yayımlanmadan kalmıştır. Yaptığı

çalışmalar Orta Asya Türk tarihinin daha iyi incelenmesi ve değerlendirilmesi açısından büyük öneme sahiptir.

Kaynaklar

- ALYOKŞİN, V. A., (2010). “Aleksandr Natanoviç Bernştam. Biografiçeskiy oçerk”, *Drevniye kul'turi Evrazii: Materiali mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii, posvyaşçennoy 100-letiyu so dnya rojdeniya A. N. Bernştama*, Sankt-Peterburg.
- BERNŞTAM, A. N. (1997). *İzbranniye trudi po arheologii i istorii kirgızov i Kirgızstana*, I, Haz.: K. Taşbayeva, L. Bedutova, Bişkek.
- BERNŞTAM, A. N. (1998). *İzbranniye trudi po arheologii i istorii kirgızov i Kirgızstana*, II, Haz.: K. Taşbayeva, L. Bedutova, Bişkek.
- BURAN, Ahmet, (2009), “Sovyet Türkolojisi ve Birinci Türkoloji Kurultayı”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3 Spring.
- DLUJNEVSKAYA, G. V. (2011). *Arheologiçeskiye issledovaniya v Tsentral'noy Azii i Sibiri v 1859-1959 godah (po dokumentam Nauçnogo arhiva İnstituta istorii material'noy kul'turi RAN)*, Sankt-Peterburg.
- Drevniye kul'turi Evrazii: Materiali mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii, posvyaşçennoy 100-letiyu so dnya rojdeniya A. N. Bernştama* (2010), Sankt-Peterburg.
- EREN, Hasan, (1998). *Türklük Bilimi Sözlüğü*, Ankara, TDK Yayını.
- KUTALMIŞ, Mehmet, (2014). “İlk Dönem (1700-1917) Rus Türkolojisinin Temel Özellikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, Cilt: 7 Sayı: 31 Volume: 7 Issue: 31. www.sosyalarastirmalar.com
- KOLESNİKOV, Aleksandr - KAMALOV, İlyas (2011). *Avrasya Türkologları Sözlüğü*, I. Cilt, I. Kitap: Rusya Türkologları (XX. Yüzyıl), Ankara, TTK Yayını.
- KONONOV, A. N. (1968). *Tyurkskaya filologiya v SSSR. 1917-1967*, Moskva.
- KONONOV, A. N., (1974). *Biobibliografiçeskiy Slovar' Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period*, Moskva.
- KONONOV, A. N., (1989). *Biobibliografiçeskiy Slovar' Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period*, Moskva, İkinci Baskı.
- MALOVİTSKAYA, L. Ya. (1998). “Vospominaniya o rabote s. A. N. Bernştamom v 1944-1945 gg.”, *İzuçeniye drevnego i srednevekovogo Kirgızstana*, Bişkek, s. 64-68.
- MİLİBAND, S. M., (1975). *Biobibliografiçeskiy Slovar' Sovyetskih Vostokovedov*, Moskva.
- “Nekrolog. Aleksandr Natanoviç Bernştam”, *Sovyetskaya Arheologiya*, Nu: 1, Moskva. (yazar adı yok)
- SBD, Sosyal Bilimler Dergisi* (2004), Türkoloji Özel Sayısı, 11. Sayı, I-II kitap, Bişkek. Kirgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- TAŞBAYEVA, K. (1997). “Predisloviye. O nauçnom nasledii vıdayuşçegosya uçenogo Aleksandra Natanoviça Bernştama”, *Bernştam, A. N., İzbranniye trudi po arheologii i istorii kirgızov i Kirgızstana*, Haz.: K. Taşbayeva, L. Bedutova, Bişkek.
- TOLSTOV, S. (1957). “Aleksandr Natanoviç Bernştam”, *Sovyetskaya Etmografiya*, Nu: 1, Moskva.
- ZADNEPROVSKİY, Yu. A. – PODOLSKİY, A. G., (1981). “Aleksandr Natanoviç Bernştam. K 70-letiyu so dnya rojdeniya”, *NAA*, Nu: 2.
- ZADNEPROVSKİY, Yu. A., (1960). Aleksandr Natanoviç Bernştam, *Kratkiye soobşçeniya İnstituta istorii material'noy kul'turi AN SSSR-KSİİMK*, vip. 80, 1960. Makalenin elektronik varyantı için bkz: <http://arheologija.ru/aleksandr-natanovich-bernshtam/>